

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де үнүп
эгелээн

№ 39 (17368)

2007 чылдың
МАРТ 29,
четверг

Номерни парлагже
дужаганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 17.00
Садар өртээ 4 рубль.

Ш.ООРЖАК КИРЖИШ ТУРАР

Март 26-да Москвага Кыдат Улус Республиканың Россия Федерациясында Чылының байырлыг ажыдышкыны болган. Россияның Президентизи Владимир Путин биле КУР-нуң Даргазы Ху Цзиньтао ону ажыткан «Частың симфониязын» Кремль ордузунга дыңнаан.

Ажыдышкын үезинде Россияның Президентизи эрткен чылын эгелээн экономика, эртем болгаш культура талазы-биле чаа эгелээшкннер төлептиг хөгжүүр деп чугаалаан. Россия биле Кыдат анаа-ла кожолар эвес, бистиң улустарывыстың төөгүзүнде болгаш культуразында ийи улуг чурттуң культура болгаш угаан-бодал талазы-биле бот-боттарының чоок чоруу үргүлчү илереп келген.

Ажыдышкын мурнунда ийи чурттуң удуртукчулары Кремльге чугаалажышкын эрттирген, кады ажылдажылга дугайында чугула документилерге ат салган. Март 27-де Россия күрүнениң удуртукчузу биле КУР-нуң Даргазы Кыдаттың национал делгелгезин ажыткан.

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Шериг-оол Ооржак Россияга Кыдаттың Хүннериниң ажы-

Чазак Даргазының ажыл-албаны

дышкынынга тураскааткан хемчеглерде киржиш турар. Март 26-да республика удуртукчузу курлавырлар шингээди алырының Хэйлуңцзянда «Лунсин» корпорациязының төлээлекчилери-биле Москвада Тываның доктаамал төлээ чериниң бажыңынга ужурашкан.

Ужуражышкын үезинде Тожу кожуунда Кызыл-Таштыг казымал байлаан шингээди алыр талазы-биле инвестиция дугуржулгасынга ат салырының айтырыгларын чугаалашкан. «Лунсин» корпорацияның баштаар чериниң даргазы Лин Шу-дэ, чингине директорнуң оралакчызы Лю Тецзюнь, Кызыл-Таштыг казымал чериниң келир удеги директору Той Линь болгаш өскелер-даа Кыдат таладан киришкен. Тыва Республикадан Чазак Даргазының оралакчызы А.В. Брокерт, сайыттар В.О. Ооржак, Е.В. Кара-Сал, Москвада Тываның доктаамал төлээзи Ч.Д. Чоксум киришкен.

Дээрги Лин Шу-дэ ол объектиниң республиканың экономиказының хөгжүлдэзинге аажок улуг ужурудузальг болурун, чаа ажылдаар черлер тургузунарын демделгезин.

Интернеттен.

«Өөредилге» национал төлевилел боттанышкында

Чогаадыкчы бодал чедишкннге чедирер

Школаның директору, РФ-тиң школазының алдарлыг башкызы, Тыва Республиканың Улустуң башкызы Б.И. Арап-таңдан өөредилге-кижизидилге ажылынга кандыг чогаадыкчы чаартылганы чоруткаш, РФ-тиң Президентизиниң Грант шаңналына төлептиг болганын чугаалап бээрин дилээн мен. Борбак-оол Иргитовичиниң харыылааны болза:

—Бистиң школаның башкылар коллективи келир үениң салгакчыларынга быжыг билиглерни бээр, төлептиг аажы-чанга кижизидер дээш хөй чылдарның дургузунда чаа арга-методтарны дилеп тывар, өскелерниң арга-дуржулгасын ханы өөренип көөр, тус чериниң школазынга чогаадыкчы езугар ажыглаар хемчеглерни ап келген. Ынчангаш Россия Федерациязының школаларының аразына конкурска 1997 чылдан бээр киржиш эгелээн бис. Ооң негелделериниң кончуг шыңгыызы кымга-даа билдингир. Ону күөседир кижилер башкылар-ла болгай. Мооң ужурундан билин шыырак, мергежилдиг, арга-дуржулгалыг башкы кадрларны шилип алган бис. Бо конкурс школаның башкыларының билин, мергежилин, харысалгасын бедидип тургаш, чогаадыкчы езу-биле ажылдаарына, өөредилге-кижизидилге херээн экижидеринге идигни берген деп санап турар мен. Түннелдеривис багай эвес болган. 1997 чылдан 2006 чылга чедир «Чылдың школазы» деп атка төлептиг болуп келдивис. 2000 чылда Сукпак школазынга «XX вектин (чүс чылдың) тергиниң школазы» деп бедик атты берген. Бистиң школа өөредилгени чаа

Мурнады хөгжүдөр «Өөредилге» национал төлевилелди амыдыралга боттандыгар дээш бистиң республиканың өөредилге ажылдакчылары сөөлгү үеде күженишкнниг ажылдап турарлар. Ынчангаш ооң баштайгы эки түннелдери көстүп келген. Кызыл кожуунуң Сукпак ортумак школазы национал төлевилелдин негелделеринге дүүштүр өөредилге ажылын чогаадыкчы, чаартыкчы езу-биле 2006 чылда чоруткаш, Россия Федерациязының Президентизиниң Грант шаңналы бир миллион рубльди алган. Бо школаның англи дыл башкызы Айлаана Болат-ооловна Хомушку, математика башкызы Галина Алексеевна Ершова, тыва дыл болгаш чечен чогаал башкызы Светлана Чырталаевна Сарыгар боттарының башкылап турар эртемнеринге эки көргүзүлгелерни чедип алгаш, РФ-тиң Президентизиниң мактал шаңналы 100 муң рубльди алганнар.

арга-биле чорудуп турар. Ол чүл дээрге өөреникчилерни билининиң аайы-биле бөлүктөргө үзүп алгаш, өөредери болур. Мону алдыгы класстан тоску класка чедир чорударын чурумчуткан. Чергелешке класстарны өөреникчилерин дөрт бөлүкке үзүп алыр, бирги бөлүкке кончуг эки өөредилгелер, ийигизинге—эки, үшкүзүнге—ортумак, дөрткүзүнге—кош-как билигилер кирер. Дөрт бөлүкке чарлы бээрге, ангы-ангы класстарга өөренир. Оларга математика, орус, тыва дыл кичээлдерин эрттирер. Бо арганың колла сорулгазы—класстарның бүгү өөреникчилериниң билининиң деңгелин деңгештирери болур. Оон өске эртемнерге кичээлдерни башкылар боттарының класстарына эрттирер. Бо арга-дуржулганы 1997 чылда Москвага чорааш, оон өөренип алган бис. Мынчаар ажылдаары кончуг берге болгаш нарын-дыр. Ындыг-даа болза, башкыларның кызымак, чогаадыкчы ажылынының ачызында ажылывыстың баштайгы өөрүнчү түннелдери көстүп келирге, ооң эки талалары кончуг хөйүнге бүзүредивис. Класстарның шупту өөреникчилериниң кол эртемнерге билин колдуунда деңгешип турар. Өөреникчилер тоску классты доозуп турда, билин күрүне стандартына чедирер сорулганы салган турган бис, ол күөсеттинип турар. Тоску класстың өөреникчилериниң шылгалдаларга көргүскен эки билиглеринден ол тодаргай көстүп келген. Өөреникчилер тоску классты дооскаш, ону класка өөренип эгелээрге, ооң билининиң деңгелин барымдаалап тургаш, математикага, орус дылга болгаш өске-даа эртемнерге билин улам ханыладыр өөредирин уламчылаар, немелде

шактарны бээр. Мону оларның боттарының күзелин барымдаалаары ажыктыг. Шак мынчаар ажылдаарывыска чедишкннеривис чыл келген тудум-на чүгээртеп оорар, ол чүл дээрге өөреникчилериниң билин шыырак болуп турар. 2006 чылда школаны 31 кижиге дооскан, оларның иштинден 18 кижиге чурттуң янзы-бүрү дээди өөредилге черлеринде, 10 кижиге тускай ортумак өөредилге черлеринде кирип алганы тодаргай барымдаа болур. Бо талазы-биле көргүзүүвүс чыл келген тудум-на экижип оорар.

Бистиң школаның башкылар коллективиниң чогаадыкчы ажыл-чорудулгасын үнелеп көргөш, Россия Федерациязының Президентизиниң Грант шаңналы тывысканы, ону алганывыс бистерге кончуг улуг өөрүнчүг болушкун болган. Бир миллион рубльдин шаңналын алгаш, школаның кабинеттеринге дериг-херемселдерни, компьютерлерни, номнарны болгаш өске-даа эргежок чугула чүүлдерни садып алдывыс, чеди башкы Томск, Улан-Удэ хоорайларга билиг бедидериниң курстарына өөренгеш келген.

«Өөредилге» национал төлевилелди амыдыралга боттандыгар херекке үлүүн киригени дээш бистиң школаны, үш башкывысты шаңнааны коллективти улам эки чогаадыкчы езу-биле үрөтүннелдиг ажылдаарын хүлээдирип турар деп чүвени ханызы-биле билип турар бис. Ынчангаш моон соңгаар школаның өөредилге-кижизидилге ажылын улам экижидер хемчеглерни башкылар коллективи ап турар.

Материалды Таан-оол ХЕРТЕК белеткээн.

Авторнуң тырттырган чуруу.

Дузадан чедирээлиңер

Кемерово областың «Ульяновская» шахтазынга 2007 чылдың март 27-де частышкын болган, аңаа 100 ажыг кижиге амытынындан чарылган. Тыва Республиканың Чазак өлгөн кижилерниң өг-бүлезинге материалдыг дуза чедирери-биле акша-хөреңгини шилчиткен. Тыва Республиканың хамаатыларына болгаш организацияларына айыл-халапка таварышканнарга дуза чедирер күзелдиглерге, рекевизиттерни дыңнаттывыс.

Алыкчы:
Кемерово областың кол саң-хөө эргелели

650099, Кемерово хоорай,
пр.Советский, 58, тел. 36-31-24.
ИНН 4200000630
КПП 420501001
ОКПО 02286354
ОКАТО 3240100000
БИК 043207001
р/с.4020181080000100006
в ГРКЦ ГУ Банка России по Кемеровской области г.Кемерово

Телевирниң угланышкынын мынчаар айтыр: «Ульяновская» шахтазынга болган айыл-халапты узуткаарына эгилде чок дуза болгаш өлгөн шахтерларның өг-бүлезинге дуза чедирери».

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ТАРИФТЕР АЛБАНЫНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

2007 чылда электри энергиязын дамчыдар ачы-дузаның тарифтериниң дугайында
2007 чылдың март 27 № 57 Кызыл хоорай

1995 чылдың апрель 14-те «Россия Федерациязынга электри болгаш чылыг энергиязының тарифтерин күрүнеден таарыштырарының дугайында» № 41-ФХ Федералдыг хоойлуга (ооң соондагы өскерилгелер-биле), Россия Федерациязының Чазаның 2004 чылдың февраль 26-да «Россия Федерациязынга электри болгаш чылыг энергиязынга хамаарыштыр өртектер доктаадырының дугайында» № 109 доктаалына (ооң соондагы өскерилгелер-биле) дүүштүр Тыва Республиканың Тарифтер албаны электри энергиязын 2007 чылда «Тываэнерго» ААН-ның хуваалда четкилери-биле дамчыдар

ачы-дузага тарифтер доктаадырының дугайында херекти чугаалажып көргөш, доктаадыры болза:
1. Электри энергиязын 2007 чылда «Тываэнерго» ААН-ның хуваалда четкилери-биле дамчыдар ачы-дузага тарифтерни бадылаар болгаш 2007 чылдың апрель 1-ден эгелеп № 1 капсырылгада көрдүнгенин езугаар күштүг болдуар.
2. Бо доктаалдың 1 п. доктааткан тарифтер 2007 чылдың апрель 1-ден 2007 чылдың декабрь 31-ге чедир күштүг болур.
3. «Тываэнерго» ААН бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парладыр.

2007 чылда электри энергиязын садарының тарифтериниң дугайында
2007 чылдың март 27 № 58 Кызыл хоорай

1995 чылдың апрель 14-те «Россия Федерациязынга электри болгаш чылыг энергиязының тарифтерин күрүнеден таарыштырарының дугайында» № 41-ФХ Федералдыг хоойлуга (ооң соондагы өскерилгелер-биле), Россия Федерациязының Чазаның 2004 чылдың февраль 26-да «Россия Федерациязынга электри болгаш чылыг энергиязынга хамаарыштыр өртектер доктаадырының дугайында» № 109 доктаалына (ооң соондагы өскерилгелер-биле) дүүштүр Тыва Республиканың тарифтер албаны электри энергиязын 2007 чылда «Тываэнерго» ААН-ның хуваалда четкилери-биле төнчү хереклекчилерге дам-

чыдып садарына тарифтер доктаадырының дугайында херекти чугаалажып көргөш, доктаадыры болза:
1. Электри энергиязын 2007 чылда «Тываэнерго» ААН-ның хуваалда четкилери-биле төнчү хереклекчилерге дамчыдып садарына тарифтерни 10,94 көп./кВт.ш. (немээн өртекке үндүрүг чокка) хемчээлдиг кылдыр бадылаар болгаш 2007 чылдың апрель 1-ден эгелеп күштүг болдуар.
2. Бо доктаалдың 1 п. доктааткан тарифтер 2007 чылдың апрель 1-ден 2007 чылдың декабрь 31-ге чедир күштүг болур.
3. «Тываэнерго» ААН бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парладыр.

Тыва Республиканың Тарифтер албанының удуртукчузунуң хүлээлгезин түр күөседип турар К.САГААН-ООЛ.

ТР-ниң Тарифтер албанының 2007 чылдың март 27-де № 57 доктаалына № 1 капсырылга
Электри энергиязын 2007 чылда «Тываэнерго» ААН-ның хуваалда четкилери-биле дамчыдар ачы-дузага тарифтер (НӨУ чокка)

Күженишкн деңгели	Электри энергиязын дамчыдар ачы-дузага шупту тариф	ооң иштинде:	
		Ажаалда-тежээлде ставказы	Электри энергиязының чидирин төлээриниң ставказы
	көп./кВт.ш.	көп./кВт.ш.	көп./кВт.ш.
ВН (БК)	58,6397	58,050	0,590
СН-1 (ОК-1)	70,5397	69,579	0,961
СН-2 (ОК-2)	86,5397	85,200	1,340
НН (ЧК)	97,5397	95,217	2,323

Депутат мандат чедип чадаш-каш, аш чарлаан рапчылар Тываны бүгү Россияга бужартадып туруп бергеннер. Күстен тура депутат болуксаан каш кижилер депутат мандат бербес болзунарза, аштап өлүр бис деп кыжанышкын янзылыгы чүвени кылганнар. Ындыг-даа ыядынчыг, чованчыг, хүрүмнүг чүве каяа турган боор. Чүнү бакка оштап турар амытаннар дээр силер?

Дүлгээзинниг үелерде черле ындыг угаан-бодалы арай чиктиг кижилерниң чүрээ кыймынайнып, ушта халыксаазы келир. Ындыг байдал чамдыктарда черле бар, ооң-на дүлгээзини-биле аш чарлаашкыны ышкаш «солун» эледишкыннерге оларның чүрээ чайгаар сундулуг болур. Эрге-чагырга алыксааш, угааны тенигеже хөделип турар кезек кижилерниң күткүшкүннеринге чүрээ сиңейнип турар кижилер чүнү-даа мурнай алзыр. Ындыгларны чыып алып сорулга-биле рапчы Василий Оюнунуң хүрээлели чөпшээрел чок митинг организаастаарын оралдашкан. Оозундан огулуг чүү-даа бүтпээн. Часкы хиктелишкыннерге кижилер алыспаан. Каш саныг парламент апаррадының

Шииниң канчаар төнерин манап ор бис

ажылдакчылары, оларның төрелдөргүлдери, амыдыралында бир-ле чүвеге хомудап, хорадап чоруур кижилер, анаа-ла аазатпай сонуургактар Арат шөлүнге часкы хүнге дөгеленип тургулаан-на харын. Рапчыларның сагыжында оларга болчуп, бүгү Тыва тура халып келир ышкаш кылдыр бодаттынып турган.

Кижилерниң угааны таанда орта чүве ыйнаан бо. Көстүп турган-на үен-даян чүвөлери Тываның чону кайыын-на деткий бээр ийик. Харын-даа ол улустуң бужар чаңнаашкыннарын буруу шаап турар дээрден башка. А рапчыларның арын-нүүрү шуут артпаан дээрзин оларның март 23-те «Труд» солунунуң бүдүн арнын садып алгаш, В.В. Путинге ажык чагаазын парлатканындан көрүп болур. Ук солунунг редакциязы рапчыларның ол улуг өртектиг кыйгырыын «Чарлал езугаар парлаан» деп бижимел-биле үндүр-

ген. Ам Тываны бүдүн Россияга, өске-даа ырак-чоок даштыкы чурттарга шак ынчалдыр чарлап турар апарганнар ышкажыл?

Ол тоол ышкаш кыйгырыгының сөс бүрүзүн кижилер кайгап-харап, элдепсинип номчуур. Чижээ, эң эгезинде «ам бичии болгаш Тывага хоойлу чоктуң болгаш күчүледиң дүмбей-караңгызы хаанай бээр. Тываның чурттакчыларының аргажок берге байдалы дээш силерге кыйгырыгны кылдывыс, Владимир Владимирович» деп бижип эгелээн. Путинге олар Ш.Д. Ооржак биске депутат мандат бербейн тур деп хоптанып бижээнер. «Республикада кандыг-даа сөстүң хостуун базып турар: шынын чугаалаан телекомпанияларны болгаш солуннарны хаап турар» деп нүгүлдээнер. Ындыг меге нүгүл дээш безин бо улустуң боттарын судка кирип болур. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, ол кыйгырыгының абзац бүрүзү көк

меге болгаш чыдыг нүгүл-биле долган.

Черле ынчаш боттарының-на «үүлгедиглерин» удурланыкчыларынга чарбып амдажаан улус болгай. Чучевтиң округунга октябрь 8-те болган соңгулдада бадылаашкыннарны архивтен алгаш, катап санаптарга, аңаа Чучев эвес, а Сергей Монгуш тиилээни илереттинген. Чаңгыс бо чижек безин оларның октябрь айда «тиилелгезиниң» херек кырында үнези кандыгыл дээрзин бадыткап турардыр. Болар прокурордан эгелээш, соңгулда комиссияларынга чедир шултузун садып алгаш, «тиилелгени» боттарынга кылып алган дээрзин «Коргунчуг соңгулдалар» деп киночурук-даа, өске-даа фактылар херечилеп турар. Ол хиреде оюнунг кезектиң туразының улуун деңнээр чүве-даа тывылбас. Чымчак-чылыг депутат олуттарга назыны-биле олура тактагалдайлары сагыштыг каш саныг кижилер

бүдүн республиканы долаага тудуп алгаш, калчаарап турары кандыг-даа норма-чижек, хоойлудүрүм чок, азы орустап чугаалаарга, «беспредел» (аңаа дүүштүр тыва сөс тып чадап калдым) чүве-дир ийин.

Ам РАП биле ЧДР-ниң ийи удурткучулары Василий Оюн биле Шолбан Кара-оол катчып алгаш, аштааннарны иелээ денге «көгүткеш», март 27-де аш чарлаарын соксаттырган. Бо ийиниң «беспределдин» бо сөөлгү үе-чадазында иелээ мынчалдыр үне халчып келгениниң артында чүү туруп турарын чүгле догааштырып болур-дур-ла. Бо дугайың номчучулар боттары болгаан көрүшкүннер. Моон ыңай чүнү бижир боор. Эрге-чагырга хунаашкаш, тулган талантылыг режиссернуң тургузуп каан сценарийин езугаар чартык чыл иштинде тускай кылдынган шоу көргүзүгүнүң чүгле көрүкчүлери болдувус. Оон өске бистин чүнү-даа канчаптар харыывыс чок болду. Шииниң канчаар төнерин манап артардан өске көрүкчүлөр, бистер хөөкүйлер чүнү канчаптар бис ам.

Я.МОНГУШ.

Эрткен болгаш амгы цени деңнеп олура

1991 чылдың январь 28-те Тыва АССР-ниң Культура яамызының республиканың эртем-методиктиг төвүнүң бажың-балгадынга үш хамааты чөпшээреттинмээн политиктиг ашты эгелээн. Февраль 3-те оларга база бир кижилер немешкен.

Акцияның сорулгазы – Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. Б. Ондарның болгаш Компартияның рескомунуң бирги секретары Г.Ч. Ширшинниң халажылгазын чедип алыры.

Ону эрттирериниң дугайында билдиринишкини хооркүскамга январь 25-те кириген. Даргазында аңаа хооркүскамнуң даргазы В.Х. Кара-оолдун адын салган албан езузунуң ойталаашкынныг харыызын берген. Аш чарлаан кижилерниң талазындан республиканың чамдык удурткучуларын халаарының дугайында негелделер үндезин-дөс чок, мындыг хевирлиг политиктиг аш ниитилелдин турум чок болурунга салдарлыг, бөлүк кижилерниң боттарының акциязынга кадык эвес сонуургалды хаара тудар дээни иле деп ында айыткан. Чүгле баш бурунгар дыйнадып кааш, чөпшээрел чок акцияны эгелээш, олар административтиг корумчурум хажыдышкынын кылганнар (РСФСР-ниң АК-зиниң 166 чүүлү), ол дээш чурум үрекчизин акша торгаалынга азы 15 хонук административтиг хоругдаашкына оонап болур. Эрге-хоойлу камгалаар органнар принцип чок чоруун болгаш кошкаан көргүзүп, ытпашпааннар.

Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунга болгаш РСФСР-ниң Компартиязының рескомунга Кызыл хоорсовединиң Президиумундан «Кызыл хоорайның бөлүк хамаатыларының политиктиг аш чарлаашкынының актызын доп-дораан сайгарып көөрүнүң дугайында» кыйгырыг кирген, ону мен чөпшээреттинмээн акцияны соксадырының талазы-биле айтырыгның шиттирлээшкенинден былдаарының оралдажышкыны кылдыр үнелеп, ол дугайында хоорсоветтин даргазы Ю.П. Слободчиковка дыңнадып бижээ мен. Принципиалдыг туруштуг турган болза, чогуу-на улус депутаттарының хоорай Совети өжегерээн эгелээш чөпшээреттинмээн акцияны үш хонук хуусаада соксадып болур турган. Ол акцияны төптүң болгаш регионалдыг массалыг информация чепсектерин таварыштыр калбаа-биле чарлап келгениниң түңнелинде, Совет Тываның найысылалы Кызыл хоорайның ат-алдарына куруг черге мораль-политиктиг когаралды чедирген.

Мен 1991 чылдың январь 25-те политиктиг оппонентилер-биле чугаалажып турдум. Оппозиция-биле ужуражып тура, аш чарлааннарның бүгү айтырыгларына харыыны бердим, ону бодумнуң

«Хораннап каан согуннар» деп номумда сөөлүредидоп чүзү-биле айыткан мен (Новосибирск, 1996 ч.).

Аш чарлаашкынының дугайында медээ Москвага кончуг дүрген ужуп четкен. «Тыва: акт отчаяния» деп эгелиг элээн улуг чүүлде («Союз» деп неделя санында үнер солун, 1991 чылдың февраль б) корреспондент Александра Луговская мынчаар бижип турар: «Февраль 1-де редакцияга орай дыңнадыг келген: россияның парламентиниң кежигүнү, Тыва АССР-ниң улус депутаты К. Бичелдей январь 28-те политиктиг аш чарлаан дөрт эжинге дузалажыры-биле божуу-далаш ужуп чорупкан». Статьяны кончуг шалыпкын парлаан: солунну чырыкче февраль 6-да ат салган, а ында талыгырда Кызылда ол-ла хүн болган болушкуннарның дугайында чугаалап турар.

Мээң санап турганым-биле алырга, политиктиг ашты чарлаарынга боттук чылдагааннар турбаан. Бо акцияга чамдык кижилерниң, чүнүң-даа мурнунда К.А. Бичелдейниң политиктиг идээрге чоруун боттандырган. Чуртта болгаш республикада калбарган демократтыг чорудулгаларның нарын-берге талаларын чедир угап билбээн аныяк кижилерни аңаа ажылгаан. Олар республикада эрге-чагырга дээш чажыт демиселдин долаазынга алысканнар. Бир эвес хамаатылар Ч.-Д.Б. Ондар болгаш Г.Ч. Ширшин судка хомудаан болза, чугаажок ойнап алып турганнар ийик.

Александра Луговская дөрт фамилияны адаан: «аныяк эртемден А.Ашак-оол, чаажыктырыкчы В.Саая, чурукчу Л.Мындрима болгаш ажыл чок культура ажылдакчызы А. Тогаачы».

Тывага 1990 чылдың июльда чораан, аш чарлаашкынының хүнеринде Москва хоорайына турган А. Луговская аштын дугайында тын тынмай чугаалап тура, кайгамчык сан-чурагайларны кириген: санал-оналдар бүртүкээр журналда 10 муң кижилер ат салган, «аш чарлааннарны республиканың 170 бүдүрүлгелери деткип, боттарының төлээлерин чоруткан, олар олурар забастовканы эрттиргеннер, Тываның 14 районнарының төлээлери оларга барып чораан» дээн.

Изиг дорааны-биле бис шагда-

ТЫВАГА ПОЛИТИКТИГ АШ ЧАРЛААШКЫННАРЫ БОЛГАШ К.Бичелдей

ла музейниң экспонаты апар турган ол демделелдер дептерин көөрүн оралдаштывыс, хей-ле черге ол бүдүрүлгелерниң, регионнарның төлээлерин түңнел чок диледивис. Оон туржук, боттарының чазакка удур туружу-биле көөргөттинип турган «Молодежь Тувы» болгаш «Тываның аныяктары» солуннар безин чүнү-даа тыппаан. Тыва дыка хөй массалыг информация чепсектериниң «боевиктериниң» боолаашкынының адаанга турар үеде информастыг бүзээлелдин дугайында чугаалаары бир-ле хөктүг чүүл-дүр. Луговскаяны санавакса, ол МИЧ-терниң аш чарлаашкынының акциязын чырыдары чугула эвес деп санааны өске херек.

Луговскаяның чүүлүнде февраль 1-де телефон дамчыштыр дараазында монологу кириген:

— Ийи удурткучу (Г.Ч. Ширшин биле Ч.-Д.Б. Ондар –Д.Т.) аш чарлааннарның негелделерин тооп көрбейн турарын, а тус черниң парлалгазы, радиоу болгаш телевидениези акцияны долгандыр информастыг бүзээлелди тургусканы билеп кааш, мен РСФСР-ниң Дээди Советиниң Националдар Чөвүлелиниң Даргазы Р. Абдулатиповка байдалды контролга алырының дугайында дилегни киридим – деп, К. Бичелдей чугаалаан. – Бир таланың тоомча чок аажылалы база өске таланың шиттирлери үзел-соруу аш чарлааннарны муңгаранчыг уржуктарга чедирип болур. Дөрт демократтарның истеп сүрүүшкүнү болгаш нүгүлдээшкенин болдурбазы-биле, удурланышкынын эрге-хоойлу камгалалын база оларны долгандыр өй-тап психологуг атмосфераны хандыраы-биле ам дораан Кызылче ужултарым бо. Республикада эрге-чагырганың бүгү деңнелдеринге аштааннарның негелделерин кичээнгейлиг сайгарырга деткиче көргүзер, Националдар Чөвүлелине бодумнуң санал-оналдарымы кириер сорулгалыг мен.

Ниитизи-биле мен ук акцияны деткип турар мен, ынчалза-даа тургустунуп келген байдалдарда – ажык-чарлыг чорук, массалыг деткишик чок турда, ооң ажык-дузазы чок деп бодаар мен. Мен бодаарымга, аштааннар бодунуң акциязын баш бурунгааргы деп чарлааш, бо байдалдан алдараттыг, бажы бедик үнер болза эки».

Аштааннарже кичээнгей сал-

байн келген деп чугаалаары болдунмас. Оларга Г.Ч. Ширшин болгаш Ч.-Д.Б. Ондар четкен, залы шыгырт долу Политиктиг чырыдышкын бажыңыга ужуражылга база эрти, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң хуралына информацияны дындады.

Ч.-Д.Б. Ондар сөөлүредидир, 1991 чылдың август эргилдезиниң соонда 10 ай эрткенде халажылгаже үнген, ооң орунунга К.А. Бичелдей келген, Г.Ч. Ширшин РСФСР-ниң Компартиязының рескомунуң бирги секретарының албан-дужаалына партианы 1991 чылдың августа узуткааже чедир ажылдаан, 1996 чылдың мартта Тыва Республиканың чонунуң Улуг Хуралының (съездининиң) Даргазына, 1998 чылдың июньда – Тыва Республиканың Улуг Хуралының бюджет, сан-хөө болгаш үндүргүлөр талазы-биле комитетинин даргазына соңгуткан. Ындыг болганда бо ажылдакчыларның ээлеп турган албан-дужаалдарындан халашканын аш чарлаашкынының акциязы-биле холбап болбас.

Ам кээп 16 чыл эрткенде чаа аш чарлаашкыны.

Тыва парламентиниң оран-савазында, ону хоначалар бажыны кылып алгаш, март 17-де дүрероруннарда 2007 чылдың март 11-де соңгулдаларның түңнелдериниң талазы-биле девискээр соңгулда комиссиязының үндүрген шиттирлери-биле чөпшээрешпээн ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужу-дулга палатазының депутатына 5 кандидат чыткылапкан. 2-3 хонганда оларга беш кижилер, ооң иштинде К.А. Бичелдейниң амгы кадыбы, Төлээлекчилер палатазының депутаты Ульяна Өпей-оол каттышкан.

Бо айтырыгларны ТР-ниң Соңгулда комиссиязын таварыштыр, эргежок чугула апарганда суд чоруму-биле шиттирлээриниң механизми болгаш технологиязы-биле алырга – аш чарлаарының бичии-даа ажык-дүжүү чок турган. Мында чылдагаан өске, ыла-вылаарга, 1990 чылдагы-ла чылдагаан – эрге-чагырга дээш демисел, ТР-ниң Чазааның баштынының албан-дужаалын ээлээр дээн чүткүл.

Бо хүннерде мен өске эртемнер-биле кады Хереклекчилер кооперациязының Сибирь университетинде бот-өөредилге-биле өөренип турар студентилерге «Социализм соонда чурттарда экономиктиг трансформация» деп өөредилге эртемниге лекциялар номчул турдум. Студентилерниң бөрээзи Россияның болгаш өске-

даа чурттарның талазы-биле фактыларны болгаш түңнелдерни кирип тура, амгы үеде оппозици депутаттарның митингилерге болгаш «Риск» деп «сарыг» солунга Тываның Чазаанга хамаарыштыр эдил турар сөстөрүн мээң чугаалап турарымын эскерип демделеди. Телевидениеде соңгулдалар болгаш аш чарлаашкынарны-биле холбашкан дамчыдылгаларны, телеэкранда К.А. Бичелдейниң шыпыраңнаашкынын көргөш, амгы аш чарлаашкынының күткүкчүзү болгаш дагдыныкчызы база катап-ла биези Бичелдей-дир дээрзин билдим. Кызылдың соңгулда округтарының бирээзинден Төлээлекчилер депутаты апарган бо кижилер 2006 чылдың октябрь 8-те соңгулдаларга демиселге бодунуң-на өскөн-төрсэн Арыг-Узунге аныяк сайгарлыкчыга ары-биле аштырган. А ТР-ниң Соңгулда комиссиязының даргазы Ш.Ч. Монгушка 2007 чылдың январь 26-да туда дамчыдып берген материалдар-биле алып чүве болза, К.А. Бичелдейниң депутаты кандидат кылдыр безин буртукес турган. Ш.Ч. Монгуш К.А. Бичелдейниң эрге-ажыктарына ол материалдарны ТР-ниң ИХЯ-зынче – өскээр чугаалаарга, үр болгаш ажыттынмас хааржакче чоргузупкан.

Бо хүннерде телевидениениң «маннаар одуруунда» хонукта каш удаа телекөрүкчүлериң мурнунга «Тыва аштап тур» деп дорамчы-лалдыг сөстөр чүгүрүп эртип, долгаашкын дээш 30 рубль тариф-биле аш чарлааннарны телефон дамчыштыр деткириңче кыйгырып турар. Соңгулдалар үезинде көстүп келген эңме-тик чок акша-хөренгилиге, олар ындыг SMS-каларны чежеңи-даа организаастап болуру мугулай кижиге безин билдингир болбайн аан. Маңаа эвес, а балдыр-бээжек депутаттарның саботажынык база парламентиниң ажылын үскениниң ужуң республиканың бюджетиде амдыгаа дээр бадылаттынмаандан «Тыва аштап турар» дээрзин дамчыдар херек. А Тываны кайда-чүде аштааннарның бөлүү-биле деңнээри – ол дээрме аморальдыг болгаш дорамчылалдыг чүүл-дүр.

Мен бодап көөрүмге, «маннаар одуруунуң» идеязы аш чарлаашкынының идеологу К.А. Бичелдейге хамааржыр хире.

Чаңгыс чер чурттугларым! Меге кыйгырыгларга алыспаңар! Дозур-оол ТИНМЕЙ, сонгукчу.

Мен бодаарымга ам бир хуу-саа иштинде Тываны Шериг-оол Дизижинович удуртуп-баштаар болза, ажыктыг болур. Дарганың удуртулгазы-биле 90 чылдарның кончуг кризистиг чылдарын шыда-жып эртип келдвис. Дыка хөй үелер дургузунда Чазак хлеб өртээн сула салбайн турганын сактып келинер даан. Чедимче чок өг-бүлелерге ол дээрге аас-ке-жик-тир. Чылдар эртип, амыдыра-ливис бут кырынга туруп олур ышкаш. Дыка хөй сан-чурагай-

ОЛ АМ-ДАА ХӨЙНУ КЫЛЫШ ШЫДААР

ларны маңаа киригеш канчаар, ол чокка-ла амыдыралдың эки тала-лары каракка көстүп туру. Дарга-ның Тыва чон дээш кылган ачы-хавыязын санап бижири болза, бүдүн ном-даа чедишпес. Мен чо-гуур үезинде партия-совет ажы-лынга эки-багай-даа болза бараан болуп чораан болгаш кижилер-биле ажыл кайы хире бергезин

Чоннун чини

бодум кежимге шенээн мен. А Шериг-оол Дизижинович удуртур ажылга кантаттыг кадр-дыр, үе-биле мөөннеттинген байлак арга-дуржулгалыг, ханы анализти кылып билер, уганныг удуртукчу, кижизиг мөзү-шынарлыг кижиг деп билер мен. Боттун хөйлеңи ботка чок дижири дег, ону дүн-хүн чокка бактап, дорамчылап, эки-

багай сөстер октап турза-даа, чоннун күштүг оркестрин ам-даа дирижерлап болур күш, билиг, арга-дуржулга Даргада бар.

Хүндүлүг дээрги депутаттар! Чазак Даргазын сонгуп тургаш, бир-ле дугаарында, тыва чонну, чаш ажы-төлүвүстүң келир үезин, чер-чуртувустуң сайзыралын бо-дап, тергийн бодамчалыг болу-рунарны кыйгырдым.

Биче-оол СОЯН,
күш-ажылдың хоочуну.
Куран, Тес-Хем кожуун.

Кызылдың мэриясында

НАЙЫСЫЛАЛДЫ ХӨГЖУДЕРИНИҢ 2015 ЧЫЛГА ЧЕДИР ПРОГРАММАЗЫ

2015 чылга чедир Кызыл хоорайның социал-экономиктиг хөгжүлдесиниң комплекстиг программаның төлөвилелин хөй-ниитиниң чугалажып көөрүн март 29-та кылдыр доктааткан. Ону эрттирер хоорайның мэриниң оралакчысы С.Ч. Сат удурткан организастыг комитетти тургускан.

Хоорайның комплекстиг хөгжүлдесиниң программаның кол угланышкыны болза, рынок механизмин хөгжүдери, чаа бүдүрүлгелерниң төлөвилелдерин боттандыраарыга инвестицияны мөөңнээри, чаа ажылчын олуттарны тургузары, административтиг реформаны, кадрлар өөредилгезин доктаамал чорудары болуп турар. Оларны боттандырган түннелинде, найысылалдың үлетпүр бүдүрүлгезиниң хемчээли 2005 чылга деңнээрге, 2010 чылда 85 хуу, 2015 чылда 2 ажыг катап улгадыр. Тудуг материалдары бүдүрери 10 катап, ыяш болбаа-зырадыр адыр 14 катап, аыш-чем бүдүрери 2,4 катап өзер. Хоорайның девискээринге социал адырның, кадык камгалалының, өөредилгениң дыка хөй объектилер ажылгалга кирер. Чеди муң ажыг чаа ажылчын олуттарны тургузар. 2015 чылга чедир үүрмектеп садар барааның хемчээли 3 катап өзер. Чурттакчы чоннуң орулгазы өзер, оларның чурттаарына таарымчалыг байдалдар хоорайга тургустунар.

Кызыл хоорайның 2015 чылга чедир хөгжүлдесиниң комплекстиг программаның төлөвилелин Кызылдың мэриязының албан сайтынга (www.doge.ru) парлаар.

Программаның төлөвилелинге хамаарышкан саналдарны 2007 чылдың март 28-ке чедир Кызыл хоорайның Ленин кудумчузунда, 32 бажынының 313 кабинетинде 9 шактан 17 шакка чедир хүлээп ап турар.

УРУГЛАР ЧИЗЕЗИ ЭГЕЛЭЭН

«Россия Федерациязының өөредилге дугайында» Федералдыг хоойлуну күсседир-биле Кызыл хоорайда школа назылыг уругларның чизезин часкы дыштанылга үезинде март 23-тен март 2-ге чедир чорудар. Бо акцияны хоорай мэриязының назы четпээннер херектериниң талазы-биле килдизи болгаш хоорайның өөредилге албан черлери эрттирп турар.

Моң кол сорулгазы болза, школаларда өөрөнмейн турар уругларның санын, чылдагаан-нарын тодарадыры болгаш школага уругларны шуптузун хаара тудары болур. Дыка хөй ада-иелер кожууннардан көжүп кээп турар. Чамдык ада-иелернин бурузу-биле уруглары школада өөрөн-мейн турар, ынчангаш оларны илередир, чылдагаанын тодарадыр. Мону школаларның башкылары микрорайоннарны кезип тургаш кылып хүлээлгелиг.

Эрткен чүс чылдың тозан чылдарындан бээр хоорай школа-ларының өөреникчилериниң саны 1,6 катап көвүдээн. Оң-биле чергелештир назы четпээннерниң херектериниң талазы-биле килдисте учетта турар уругларның саны өскөн, ам 315 кижиге четкен. Амыдыралы чединмес өг-бүлелер 140 болуп турар. Оң-биле кады шенелдеге шииттирген назы четпээннерниң санын тодарадыр. Ындыглар хоорайда 31 кижиге бар. Ол ышкаш өскүстери, ада-иениң хайгааралы чок арктан-нарын, бо чылын бирги класска өөренир уругларны санап көөр, ол моон сонгаар ажылга ажыктыг.

Уруглар чизезин чорударына хоорайның чурттакчылары идеккейлиг киржирин өөредилге килдизи дилеп турар.

Кызылдың мэриязының парлалга албаны.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Ыявыла медицина камгаладылганың Тывада республика фондузунуң күссекчи дирекциязының дугайында Дүрүмгө өскерилгелер кириериниң дугайында

Кызыл, 2007 чылдың март 20, №376

Россия Федерациязының Дээди Советиниң 1993 чылдың февралы 23-те №4543-1 «1993 чылда хамаатыларның ыявыла медицина камгаладылганын акшаландыраарының чурумунуң дугайында» доктаалы-биле (2001 чылдың март 24-те редакциязы-биле) бадылааны Ыявыла медицина камгаладылганың Девискээр фондузунуң дугайында Дүрүмгө дүүштүр Тыва Республиканың Чазаның **ДОКТААДЫРЫ БОЛЗА:**

1. Тыва Республиканың Чазаның 1994 чылдың июль 11-де №267 «Ыявыла медицина камгаладылганың Тывада республика фондузунуң күссекчи дирекциязының дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында» доктаалы-биле

(2003 чылдың апрель 2-де редакциязы-биле) бадылааны Ыявыла медицина камгаладылганының Тывада республика фондузунуң күссекчи дирекциязының дугайында Дүрүмден «Кол сорулгалар болгаш хүлээлгелер» деп II эгенин 6 пунктузунуң он ийиги абзазын уштур.

2. Ыявыла медицина камгаладылганының Тывада республика фондузу бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

3. Бо доктаалдың күсселдесинге контрольду Тыва Республиканың Чазак Аппарадының социал хөгжүлдө айтырыгларының талазы-биле эргелелинге онаар.

Тыва Республиканың Чазаның 2006 чылдың сентябрь 26-да №1141 «2007 чылда Тыва Республиканың республика бюджетинден агроүлетпүр комплекзиниң көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң чамдык адырларына күрүнө деткимчези кылдыр субсидияларны бээриниң Чурумун бадылаарының дугайында» доктаалына өскерилгелер кириериниң дугайында

Кызыл, 2007 чылдың март 20, № 385

Тыва Республикага мал ажыл-агыйының хөгжүлдесин деткириниң эргежок чугулазы-биле холбаштыр Тыва Республиканың Чазаның **ДОКТААДЫРЫ БОЛЗА:**

1. Тыва Республиканың Чазаның 2006 чылдың сентябрь 26-да №1141 «2007 чылда Тыва Республиканың республика бюджетинден агроүлетпүр комплекзиниң көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң чамдык адырларына күрүнө деткимчези кылдыр субсидияларны бээриниң Чурумун бадылаарының дугайында» доктаалына дараазында өскерилгелерни кириер:

1) 2007 чылда Тыва Республиканың республика бюджетинден агроүлетпүр комплекзиниң көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң чамдык адырларына күрүнө деткимчези кылдыр субсидияларны бээриниң Чурумунда:

3 пунктуң «г» иштики пунктузунда «сүт» деп сөстү «сүт продукциязы» деп сөстөр-биле солуур;

3 пунктуң дараазында уткалыг «ж» иштики пункт-биле немээр:

«ж) хой ажыл-агыйының болгаш өшкү ажыл-агыйының хөгжүлдесин деткири – төрүүр хой, өшкүңү азыраарына авансы-

лашкынның доктааткан ставказын езуугаар февральда бир башка онааштыр доктааткан ставкадан 50 хуу хемчээлге. Төнчү санажылганы агар чылдың декабрьда чылдың баш бурунгааргы түннелдери-биле бар малдың баш санын ооң мурнунда чылга деңнээрге 100 хуу кадагалап алган азы көвүдеткен турда чорудар. Ооң мурнунда чылга деңнээрге малдың баш санын чавызаткан көдээниң бараан бүдүрүкчүлеринге субсидиялар төлөвириниң талазы-биле төнчү санажылганы чорутпас;

2) көдээ ажыл-агыйны деткиринге чарыгалдарның хевирлериниң талазы-биле 2007 чылда Тыва Республиканың республика бюджетинден субсидияларның хемчээлдери-биле (ставкалары-биле):

1 пунктуң дараазында уткалыг одуруг-биле немээр: «төрүүр хой, өшкү баш 55»;

2 пунктуңда «сүт» деп сөстү «сүт продукциязы» деп сөстөр-биле солуур.

2. Тыва Республиканың Парлалга болгаш массалыг харылзаалар талазы-биле агентилели бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның 2006 чылдың сентябрь 12-де №1072 доктаалы-биле бадылааны Тыва Республикага күрүнениң социал дузазын көргүзериниң чурумунуң дугайында Дүрүмгө өскерилге кириериниң дугайында

Кызыл, 2007 чылдың март 20, №381

Тыва Республиканың нормативтиг эрге-хоойлу актыларын күштүг хоойлужудулгага дүүштүрер сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның **ДОКТААДЫРЫ БОЛЗА:**

1. Тыва Республиканың Чазаның 2006 чылдың сентябрь 12-де №1072 «Тыва Республикага күрүнениң социал дузазын көргүзериниң чурумунуң дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында» доктаалы-биле бадылааны Тыва Республикага күрүнениң социал дузазын көргүзериниң чурумунуң

дугайында Дүрүмнүн 4.7. пунктузунда «азы тус чер бот-башка-рылгазының органы» деп сөстөрни уштур.

2. Тыва Республиканың Парлалга болгаш массалыг харылзаалар талазы-биле агентилели бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

3. Бо доктаалдың күсселдесинге контрольду Тыва Республиканың Чазак Аппарадының социал хөгжүлдө айтырыгларының талазы-биле эргелелинге онаар.

Тыва Республиканың Чазаның 2003 чылдың декабрь 31-де №954 «Тыва Республиканың девискээринге фармацевтика ажыл-чорудулгазын болгаш наркотиктиг эм-таңның база психотроптук

бүдүмелдерниң саарылгазы-биле холбашкан ажыл-чорудулганы лицензиялаарының талазы-биле комиссияны тургузарының дугайында» доктаалын күжүн чидирген деп санаар дугайында

Кызыл, 2007 чылдың март 20, №382

Тыва Республиканың нормативтиг эрге-хоойлу актыларын күштүг федералдыг хоойлуга дүүштүрер сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның **ДОКТААДЫРЫ БОЛЗА:**

1. Тыва Республиканың Чазаның 2003 чылдың декабрь 31-де №954 «Тыва Республиканың девискээринге фармацевтика ажыл-чорудулгазын болгаш нарко-

тиктиг эм-таңның база психотроптук бүдүмелдерниң саарылгазы-биле холбашкан ажыл-чорудулганы лицензиялаарының талазы-биле комиссияны тургузарының дугайында» доктаалын күжүн чидирген деп санаар.

2. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Туттурган транспорт хөлгезин сөөрткенинге база шыгжаанынга тарифтерни бадылаарының дугайында

Кызыл, 2007 чылдың март 20, №384

Россия Федерациязының Чазаның 2003 чылдың декабрь 18-те №759 «Транспорт хөлгезин тударының, стоянкага тургузарының, шыгжаарының, а олышкаш ажылгаарын хоруруунуң Дүрүмнерин бадылаарының дугайында» доктаалына дүүштүр Тыва Республиканың Чазаның **ДОКТААДЫРЫ БОЛЗА:**

1. Туттурган транспорт хөлгезин сөөрткенинге база шыгжаа-

нынга тарифтерни бадылаар (кошкан).

2. Тыва Республиканың Парлалга болгаш массалыг харылзаалар талазы-биле агентилели бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

3. Бо доктаал ону албан езуу-биле парлаан соонда он хонгаш күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың март 20-де № 384 доктаал-биле бадылаан

№ п/п	Ачы-дузаның ады	Эге хемчээли	Сөөрткенинге база шыгжаанынга тарифтер	
1.	Транспорт хөлгезин тускайжыттыгган стоянкаже сөөрткени: эвакуатор-биле; үдеп чоруур чиик автомобиль-биле	руб./км руб./км	41,0 8,75	
2.	Транспорт хөлгезин шыгжааны:		Баштайгы хонуунда	Ийги болгаш оон-даа хонуктар
	мотоциклдер, мотороллерлер болгаш өске-даа мототранспорт хөлгези;	руб./шак	4,76	1,3
	3,5 т чедир массалыг транспорт хөлгези;	руб./шак	9,52	2,5
	3,5 т ажыг массалыг транспорт хөлгези;	руб./шак	19,04	5
	габариттиг эвес транспорт хөлгези	руб./шак	28,56	7,5

Тайылбыр. Россия Федерациязының Чазаның 2003 чылдың декабрь 18-те №759 доктаалы-биле бадылаан транспорт хөлгезин тударының, стоянкага тургузарының, шыгжаарының, а олышкаш ажылгаарын хоруруунуң Дүрүмнеринге дүүштүр:

— транспорт хөлгезин шыгжаанының хуусаазын ону тускайжыттыгган стоянкага тургускан

үеден эгелеп шактар-биле санаар; — транспорт хөлгезин шыгжааны дээш төлөвирни ооң тускайжыттыгган стоянкага турганы долу шак бүрүзү дээш тыртар;

— туттурган транспорт хөлгезин тускайжыттыгган стоянкага баштайгы үш шакта тутканы дээш төлөвес (транспорт хөлгезин тускайжыттыгган стоянкага чедиргенин чүглө төлээр).

Тыва Республиканың Чазаның 2006 чылдың ноябрь 8-те №1296 «Тыва Республиканың девискээринге бөрүлерни узуткааны дээш шаңнал төлөвириниң Чурумун бадылаарының дугайында» доктаалына өскерилгелер кириериниң дугайында

Кызыл, 2007 чылдың март 20, № 385

Тыва Республиканың нормативтиг эрге-хоойлу актыларын күштүг федералдыг хоойлуга дүүштүрер сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның **ДОКТААДЫРЫ БОЛЗА:**

1. Тыва Республиканың Чазаның 2006 чылдың ноябрь 8-те №1296 «Тыва Республиканың девискээринге бөрүлерни узуткааны дээш шаңнал төлөвириниң

Чурумун бадылаарының дугайында» доктаалының 2 пунктузун «дириг амытаннар делегейиниң» деп сөстөрниң соонга «- болгаш федералдыг бюджеттен Тыва Республикага үндүрүп берип турар субвенцияларның күсели-биле» деп сөстөр-биле немээр.

2. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Тайылбырлакчыга сөс

ЧОННУҢ БҮЗҮРЕЛИН ШЫНЗЫДЫП ШЫДААН

Бо чылдың март 26-да Россия Федерациязының Президентизинин дүжүлгезинге В.В.Путинниң олурганындан бээр 7 чыл болган. Мооң мурнунда РФ-тиң Президентизи турган Б.Н. Ельцинден тамыже кирип бар чыткан Россияны хүлээп алганын россиянар кайыын уттур. Чурттуң төөгүзүңге турбаан экономиктиг кризистин халаптыг чылдары дыка хөй россиянарның салым-чолунга аар-берге уржуктарны таварыштырган. Ооң-биле чергелештир чурттуң удуртулгазының деңгелинге чедир тургустунуп келген органнастыг кем-херек үүлгедиглерин бөлүк мафияның удуртуп, эрге-чагыргаже шургул кирип турганы чажыт эвес-ле болгай.

Бо чылдарның иштинде Ельцинниң арттырып каан аар «чүргүн» аштап-арыглары В.В. Путинге белен эвес-ле болган. Ол бир дугаарында, кадрлар айтырыындан эгелээн. Ынчан Кремльди Ельцинниң талалакчыларындан хостаары база-ла амыр эвес болган. Кажан В.В.Путин үш чыл чедир ажылдап чорда, Ельцинниң кадрларындан Кремльге кижип артаан деп, политиктиг тайылбырлакчылар бижип турду. Ам бо хүнде Ельцин үезинде ажылдап чораан субъектилерниң удурткучуларындан каш-ла кижип арткан. Олар дээрге чоннун бүзүрелин шынзыткан кадрлар-дыр. Оларның аразында бистин республиканың Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржак кирип турар. Ынчангауз В.В.Путин турум болгаш бүзүрелиг команданы бодун долгандыр тургузуп ап шыдаан.

Бо чылдарда чурттуң бирги удурткучузунга В.В.Путин ажылдап келгенде, Россияның хөгжүлдизинге кандыг чаартылгалар кылганы деп айтырыг тургустунуп кээр. Дорту-биле чугаалаар болза, ол бо хүнде бистин караа-выста көстүп тур. Бир-ле дугаарында, делегей ниитилежилгезинде Россияның туружу быжыккан. Ажыы-биле чугаалаарга, мооң мурнунда ССРЭ турган үезинде туржун дедир эгидип алган. Делегей ареназында эң күштүг күрүнелерниң санынга кирип, Россияның киржилгези чокка делегейниң чидиг политиктиг айтырыглары шиитпирлетинмес апарган. Ол дугайында бо чылдың февраль 10-да политиктиг айтырыглар талазы-биле Мюнхен конференциязынга ооң чугаазы долуз-биле бадыйткап турар. Ону делегейниң депшилгелиг дыка хөй чурттары деткээр. В.В.Путин — делегейниң эң шыырак политиктериниң санында кирип турар.

Ийи дугаарында, чурттакчы чоннун амыдыралының деңгели бедээр. Ельцин үезинде дыка хөй пенсионерлер дываажан ораныч-е эрте айтканын деп, «Комсомольская правда» солунга бижип турду. Шыны-биле чугаалаарга, 1990 чылдарның үезинде Россияга аш-чут турганы чажыт эвес-ле болгай. В.В.Путинниң чуртту удуртуп келген үезинде чурттакчы чоннун ажил төлевири, пенсия, пособие, социал дузаламчының акша-төгери карака көзүлдүр өскөн болгаш ону чогуур үезинде ап турар. Улуг ыравайн, маңа чаңгыс чижекти кириейн. Дайын киржикчи, бирги бөлүктүң инвалиди А.Перовский меңээ мынча деп чугаалады: «Ельцин үезинде 3 муң рубль пенсиялыг турган мен, ам 12 муңну ап тур мен, ооң-биле чергелештир эм-таң өртээ болгаш көрдүңгөн өске-даа чигелделерни берип тур».

Төп банкының алдын-валюта курлавырының өзүлдизин экижээр. 2000 чылда 12 млрд. рубль турган болза, 2006 чылдың төнчүзүндө

200 млрд. рубль четкен. Эң-не чидиг социал айтырыглары шиитпирлээр-биле соңгаарладып болбас доктаал, шиитпирлерни хүлээп ап келген. Борто чижек кылдыр чуртта демографтыг байдалдың айтырыын шиитпирлээр-биле «ие капиталын» тургусканын айтып каайн.

Үш дугаарында, Россияның эң-не «балыг» чери Чечен Республикада байдал турумчаан. Ажыы-биле чугаалаарга, ол Ельцинниң эгелеп каан дайыны-ла болгай. Афганистанга болган дайынга көөрдө, борто хөй чидиргилг болган бис. Бо айтырыгы шиитпирлээринге В.В.Путинниң айыыл чок албан черинге ажылдап чораан арга-дуржулгазы улуг рольду ойнаан чадавас. Республикада тудуг-суур калбары, дайын үезинде дескен кижилер чуртунче эгилеп кээр, алыр ужурулг компенсация акшазын ап, турум чурттаар байдалче шилчип кирген. Дайын-зырактарга келдерел чарлап тургаш, дыка хөй кижилерни тайбың амыдыралче кириген. Дээрбечи бөлүктөрүн кол удурткучулары узуткаттыган. Республиканың эрге-чагырга органнары РФ-тиң Конституциязынга дүүштүр тургустунган болгаш ажылдап эгелээр.

Дөрт дугаарында, чурттуң камгалалының деңгели бедээр. Чурттуң удуртулгазының кошкаан ажылдап алгаш, 1990 чылдарның үезинде Россияның чепсектиг күштериниң техниказын бөлүк шериг удурткучуларның даштыкы-биле үндүр садып, ооң акша-хөреңгизин боттары ажылдап тургаш, кем-херекке онаашканнар. Ельцинниң кончуг улуг чактыры — Россияның ракета камгалалын дүжүргени болур. Чоокта чаа «Аргументы и факты» солунга бир кижип мындыг айтырыг салган болгай: «Ирактың Президентизи турган Садданы өлүрүп шиитти, бистин Ельцинге херек оттуруп болбас бе?». Ол айтырыгга харылап турган улуг эрге-дужаалдыг юрист: «Чечняга дайынны эгелээр дээр база Россияның камгалал ракета системазын дүжүргени дээр Ельцин дээр ялага онаажып болур» дээр.

В.В.Путин чуртту башкарып турар үезинде чурттуң чажыт камгалал бүдүрүлгелерин катап тургускан болгаш чуртта шериг реформадын чедимчелиг чорутканының түннелинде, Россия шериг чепсээниң талазы-биле делегейде эң күштүг күрүнелерниң санында кирип турар.

Беште, чурттуң социал адырында байдал экижээр. Борто хамаарыштыр бистин бөгүңгү амы-

айтырыгларны колдады салып турган болза, сөөлгү ужуражыл-гада чурттаарының адаккы хем-чээрли биле ажил төлевириниң адаккы хемчээрли кажан деңгелерил, пособие улгадыр бе, чурттаар оран-саваның болгаш бензинниң өртээни, биче бизнеске деткимче дугайында айтырыглар колдап турар. Эрткен чылын «дорт шугум-биле» чон-биле харылзашкан түннелинде, 108 муң хире айтырыгларны федералдыг болгаш регионалдыг органнар ажылдап кылган. Президент боду 9 даалганы РФ-тиң Чазанче кириген.

Улуг Россияны В.В.Путин 7 чыл иштинде удуртуп келгениниң түннелинде, 2006 чылда Россия 1998 чылда тургустунган экономиктиг кризистен үнгөн деп түннелди үндүргенин чугаалап каарга, четчир. Чурт турум хөгжүлдизе шилчип кирген болгаш регионнарның база адырларның хөгжүлдизинче улуг кичээңгейни салып эгелээр. Чурттуң экономиктиг кризистен үнгени-биле бюджеттиң 3 чыл хуусаалыг планнаашкыныч шилчип кирген болгаш ону апрель 30-де Күрүне Думазынга кириеринге белеткеп турар.

2008 чылдың президент соңгулдалары чоокшулаан тудум, чурттуң президентизи кым болуру деп айтырыг россиянарны дүвүредип турар апарган. Бо хүнде Владимир Путин — Россияның маргыжар чүве чок чедимчелиг ажылдап чоруур Президентизи. «Ооң орнунга кым ажылдаары, дээрги В.В.Путин кая ажылдаары?» деп айтырыгы чон ажыы-биле салып турар апарган. Бо айтырыгының бир талазында, дүвүренчиг болуп турары база чөптүг. Ажыы-биле чугаалаарга, Россияны экономиктиг кризистен ушта соп эккелген кижип В.В.Путин-не болгай. Ооң бодунун туружу билдингир: «Конституцияны хажытпас мен, үш дугаар хуусааже кирбес мен» дээр. Кончуг берге чылдарда улуг Россияны удуртуп келгеш, россиянарның бүзүрелин шынзыдып шыдаан Президент деп, ооң ады төөгү артар дээрзинге кым-даа чигзинмес.

Чамдык политиктиг тайылбырлакчыларның чугаалап турары-биле алырга, чайдан бээр чамдык национал республикаларның губернаторлары болгаш субъектилерниң хоойлужудулга палаталарының депутаттары, бөдүүн россиянар ону үш дугаар хуусааже кирерин албадаптар деп турар. Бо — нарын айтырыг, ону бөгүн даап чугаалаары болдунмас. Кремльде кадрлар шимчээр-кини база чоруп эгелээр. РФ-тиң камгалал сайыды турган С.Ивановтун, Д.Медведевтиң РФ-тиң Чазаның Даргазының бирги оралакчыларында ажылдай бергени база-ла айтырыгы тургузуп турар.

Президент соңгулдазынга чедир ам-даа үе бар. Орта чедир Россияның политиктиг күштери, янзы-бүрү партиялар кандыг-даа шуугаазыны үндүрүп кээр болур. Бир эвес В.В.Путин Конституцияны ыдыкты-биле күүседир мен дээр, үш дугаар соңгулдаже кирбейн баар болза, ооң деткээр кордакчызы эрте берип болур. Бо хүнде чурттуң амыг Президентизиниң ат-алдары ол хире бедик деңгелде турар.

Сергей ХЕРТЕК.

Удуртукчу «Шынга» харыылап тур

КОМИССИЯ САЙГАРЫП КӨРГЕН

2007 чылдың март 3-те № 28 «Шын» солунга үнгөн «Үш ай манаан, ам-даа сураг» деп эгелиг хомудал чагаага, ооң автору Р.Соянга, чагаа солунга үнгөн болганда, солун дамчыштыр харыыны бээр ужурулг мен.

2006 чылдың ноябрь 21-де кожуунуң Төлээлекчилер хуралының даргазы — мээр адымга билдиришкенин киригени шын. Ооң кол утказы — Тес-Хем кожуунуң Чыргаланды сумузунуң баштыгы Л.Балдан бодунуң эргелерин эрттир ажылдап, улус дорамчылаар, бодун өрү көрдүнер, Чыргаланды суму чагырыкчызының даргазының хүлээлгезин күүседип турар А.Чараш-оолдун ажылын холгаарлаар, хоойлуга дүүшпес кылдыр улусту ажылдан үндүрер деп бижээр.

Маңа хамаарыштыр кожуунуң Төлээлекчилер хуралының сумулар баштыгына, кожуун депутаттарына, кожуунда бактаап турар организацияларның удурткучуларының адынга кириген хомудал негелделерни сайгарып көөр комиссиязы ону сайгарып көргөн. Чыргаланды суму чагырганың аппарата-биле хуралды эрттирген.

Ооң түннелинде илерээни болза, Чыргаланды суму чагырганың даргазының хүлээлгезин күүседип турар А.Чараш-оол, ында ажылдап турар ажылдакчылар-биле суму баштыгы Л.Балданың аразында кандыг-даа удур туржушкуннар, улус куду көрүп турган дээр таварылгалар бадыйткаптырмаан. Ол ышкаш ажылдан хоойлуга чөрүштүр үндүргөн кижилер илереттинмээр. Л.Балдан-биле чугааны кылып, чон-биле эпигэвилең ажылдаарын сүмелээр.

Бо хыналдаларны кылгаш, юридиктиг харыыны хомудакчы Р.Соянга бижимел-биле бээр, ол ону хүлээп албайн, солун дамчыштыр негеп турары ол.

Ооң аңгыда, 2006 чылда Тыва Республиканың Чазаның, Тес-Хем кожуун чагырганың, Чыргаланды суму чагырганың кылып чоруткан ажылының дугайында отчеттар сумуга болуп эрткен, ооң түннелинде Чыргаланды сумузунуң чурттакчыларындан суму баштыгына, чагырга ажылдакчыларына хомудалдар чок, оларны эки ажылдаан деп үнелелди бергенер.

Р.Соян биле Л.Балдан ийиниң аразында хууда көрүшпейн турар чоруу барын суму-нуң чурттакчылары эки билер, бо дугайын маңа чугаалак-савайн тур мен.

Саган-оол САНЧАТ.
Тес-Хем кожуунуң Төлээлекчилер хуралының даргазы.

ОНЗА КИЧЭЭНГЕЙГЕ АЛЫР

Республика девискээринде час бодунуң эргезинче киргени-биле орукчуларның чымыштыг ажылы эгелээн. Часкы үеде автоорукту ажаап-тудары ындыг-ла белең эвес. Бир талазында, автооруктарны хар болгаш часкы суглардан, чайындылардан камгалаар талазы-биле доктаамал хайгаарал ажилдарын чорудар апаар. Ийи талазында, республиканың иштики автооруктарында бедик арттары аштап-арыглаарынче кичээнгейни угландыраар. Бо үеде автооруктарже онза кичээнгейни угландыр-бас болза, улуг үрегдээшкннерге таваржып болур.

Республиканың Россияже ийи дугаар соңгазы болур Ак-Довурак—Абазы аразында автоорук—республиканың Орук агентилелинин онза кичээнгейинде турар. Бо хүннерде ол автооруктуң 193-199 болгаш 220-225 километрлеринде чайындыга удур ажилдар чоруп турар. Ында 10 тонна кыварчаар материалдарны чедирген. Ол оруктуң 100 дугаарлыг арттында КДМ болгаш чүдүрүкчү техника доктаамал ажилдап турар. Арттың ынды, бети талазында автооруктарның участогунга 20 тонна сай, элезинни чаштырган. Доштуң чыылган участоктарына 400 кг дусту төккен. Ап чорудуп келген

хемчеглерниң түнелинде, аргы-жылганың бо берге участогунда байдал чүгээр болуп турар.

Чадаана—Хандагайты аразында автооруктуң 63-64 километринде артта машиналарның дайгактаарына удур материалдарны доктаамал төп турар. Хандагайты—Мугур-Аксы аразында автооруктуң Калчан арттында доктаамал бир ажилчын дежурныйлап турар.

Чылыг дүжүп, харның эрип турары-биле чайындылар орук ажилчыннарына улуг шаптааразыннарны таварыштырып турар. Хандагайты—Ак-Чыраа аразында автооруктуң «Тээли» участогунда хөртүктээн харның эрип турары-биле машиналар чаңгыс талазы-биле аргыжып турар. Кызыл—Ак-Довурак аразында автооруктуң 9-тан 73 километринге чедир доктаамал дежурныйлаашкынны чорудуп эгелээн.

Республика девискээринде дош кыры-биле аргыжып турган кышкы автооруктар хагдыннып эгелээн. Улуг-Хем кожунун Эйлиг-Хемче кежер дош оруу кожуну чагыргазының бо чылдың март 13-те үндүрген доктаалы-биле хагдынган болгаш чогуур демдекти салган.

Каа-Хем кожунун Бүрөн-

Аксында дош кыры-биле кежер Сарыг-Сеп—Владимировка—Бай-Хаак аразында автоорукка болгаш Бояровка—Тоора-Хем аразында кышкы оруктуң Тоора-Хемче кежер дош оруунга 2007 чылдың март 30-ден эгелеп автоорук транспорт шимчээшкни хагдынар.

Часкы дош кончуг айыылдыг. Чолаачыларга баш удур сагындырып каарывыс болза: кажанда, кандыг-даа байдалга чораан чолаачылар орук демдээнге чагыртырын утуп болбас. Орук демдээнге тускай эртемниг специалистер доштуң кылынын, чугазын, агаарның байдалына дүүштүр шинчилеп тургаш тургузар. Орук демдээнге чагыртпайн, кежи тургаш, чеже-даа машина сугже кирип, кижилерниң амы-тынынга хорамча болуп турганын утуп болбас.

Часкы үеде автооруктарны ажаап тудары-биле холбаштыр бо чылын кылыр болгаш септээр ажилдар орукчуларның мурнунда тургустунуп турар. Бо талазы-биле бергедеп турар айтырылганың бирээзи, республика бюджетиниң бадылаттынмааны-биле Орук агентилелиниң саң-хөө айтыры кончуг нарын байдалда келген. Ажыы-биле чугаалаарга, бо чы-

Орук — амыдыралдың судалы

лын кылыр орук ажилдар турупкан.

Борта чижек кылдыр 1996 чылдан бээр кылып келген Бояровка—Тоора-Хем аразында автоорукта, бо чылын Копту хемниң иштинде 6 км автоорукту 56 млн. рубльге кылыр ажил турупкан. Кжи бодаарга, чоннун соңгуп каан депутаттары боттарының хууда эрге-ажыын бодавайн, чон дээш ажилдаар болза эки-ле чүве-дир ийин.

Бир эвес бюджетти бо чылдың апрель 1-ге чедир хүлээп албас болза, республика бюджетти 1,5 млрд. рубльге чидирер апаар деп чүүл парлагда көстүп келди. Мону чүү деп чугаалаар боор, политиктерниң кылып турар ажилдан бөдүүн ажилчыннар, орукчулар, чурттакчы чон когарап артып калганы ол-дур.

Март айда ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.Д. Ооржак транспорт үндүрүүнүң дугайында селектор хуралды эрттирген болгай. Ол хуралдан билдингени болза, эрткен чылын автотранспорт үндүрүүнде нити ерениң түнү 17 млн. рубль чедип турар болду. Республиканың иштики автооруктарын ажаап тудары боттуң хөргөзү-биле чорудар апарган. Оң септелгезин чорудар акшаландырышкынын кол дөзү — чурттакчы чондан үндүрүглер

чыылдазы болур. Бо ажил болур-чогууру-биле чорувайн турарындан республиканың иштики автооруктарын кылыр ажилдарга чылдың-на акша-хөреңги чедишпейн келген. Ооң-биле чергелештир бойдустан баш бурунгаар көрдүмээн хай-халаптары чылдың-на автооруктарга улуг когаралды чедирип турар.

Агаар медээзиниң дамчыдып турары-биле алырга, бо чылын республика девискээринге үер болурун баш удур сагындырып турар апарган. Амыдыралдың бадыткалындан алырга, үер суглары бир-ле дугаарында, аргы-жылганың автооруктарына болгаш көвүрүглерге улуг когаралды чедирип турар. Ынчангаш тус черлерде турар орук-септелге-тудур эргелелдери кожуну, суму чагыргалары-биле бир демниг белеткел ажилдарын чорудары эргежок чугула апарган. Бир эвес онзагай байдалдыг айыыл-халап тургустунуп кээр болза, республика бюджетти бадылаттынмааны-биле ону чайладыр акша-хөреңгини алыр чери база билдинмейн турар. Ынчангаш часкы үерге белеткел ажилдарынче онза кичээнгейни угландыраар уjurлуг.

Омак БИЧЕ-ООЛ,
ТР-ниң Орук агентилелинин техниктиг хайгаарал килдинин инженерин.

Янзы-бүрү чогаалдарда, словарь номнарында дыл дугайында мынчаар бижээн: дыл дээрге, кижилерниң харылзаа тударынын, бот-боттары билчириниң чаяттынган эң чугула чепсээ. Дыл дээрге, бодал-биле тудуш холбаалыг болгаш медээни кадагаларынын база дамчыдарынын чепсээ болбушаан, кижиниң аажы-

Азия диптиң төвүнге эрте-бурунгу шагдан бээр чурттап чоруур тываларның дыл-домаа дээрге, делегейниң бо дивиниң чоннарынын тюрк уксаалыг дылдарынын эң-не байлак, чечен мерген болгаш быжыг туруштуг дылдарынын бирээзи болуп турар. Тыва дылдың байлааны дугайында дараазында чижектер тодаргай херечилеп турар. Чүл дээрге, черниң черлик амытаннарынын болгаш аалдарның азырал амытаннарынын, оран-делегейниң аттары тыва дылда ийи болгаш оон-даа хөй болуп турар. Чижээ, алды, ус, дырбактыг, адыг, хайыракан, мажаалай, бөрү, кокай, кокаарак, улдурук, диин, сырбык, моортай, дииспей, дизекпей, мый-ыт.

Амылыг бойдушта чок болгаш кижилерниң шаг-төөгүдөн бээр хоозун бодап каан чүүлдериниң аттары база ындыг. Чижээ, аза, албыс, шулбус, диерне, четкер. Тывалар дээрни хөй аттарлыг кылдыр адап, аңаа чүдүп чораан: дээр, азалар, денгерлер, Устүү-оран, курбусту. Дээрниң бо ады тыва чогаалда безин кире берген:

Курбустугдан даңгына аар дээш,

Хуула берген маадыр эвес,
Кулур-далган, чүжк чүдүрген
Хунан оолга ушкашкан мен.

Моолда чурттап чоруур тыва аймактарның арат чону тыва дилывысты ыдыктыгы-биле камгалап, кадагалап, сүзүглелин, езулалын сагып чоруурун магадаар мен. Ындыг-даа болза, Моолда ол тываларның аттары, фамилиялары колдуунда тибет азы моол болу бергенин эскерген мен...

Дыл дээрге, кандыг-даа чоннун нация болур эргезиниң кол дөрт негелделериниң бирээзидир. Бир эвес дылдың чидирген азы өске дылдар-биле бокалдырып алган улус нация эргезин чидирер болгаш биче буурай улус (народность) болу бээр.

Нация деп чогум чүл ол? Кандыг улусту, чонну нация деп адаарыл? Бо айтырыгның тайылбырын төөгү эртемнериниң доктору, профессор Зоя Доржунун, филология эртемнериниң доктору, профессор Доржу Кууларның «Нитилел-политиктиг терминнерниң тайылбырлыг орус-тыва допчу словары» деп номунда тодар-

гай айыткан (70-71 арыннарда). Нация дээрге, нити девискээри, экономиктиг харылзаалары, литературлуг дылы, культуразынын база аажы-чаңынын этниктиг онзагай чүүлдери боттанып турар үеде тывылган төөгүлүг улус каттыштырылганы-дыр. Янзы-бүрү төрөл аймактар болгаш биче буурай улустарның каттышканы-биле тывылган улустуң нитижилгези, эвилели-дир...

Тыва дылдың чечен мергенин,

БАЙЛААВЫС, ЭРТИНЕВИС, КҮЧҮЛҮГ ЧЕПСЭЭВИС

ооң домактарынын, сөстөрүнүн ханы утка-шынарлыын дараазында үлегер домактар безин херечилеп турар:

Боданганы ботка херек,
Кичээнгени кижээ херек.
Киж болуру чажындан,
Агт болуру кулундан.
Киж караан кылаңнатпас,
Ыт думчуун борбаңнатпас.
Киж чымчаан киж тывар,
Ылаш чымчаан —

торга тывар.

Хөй националдыг Тыва Республиканың чурттакчыларынын чээрби ажыг хуузу — орус дылдыг чоннар болуп турар. Хоорай чурттуг болгаш төрөөн дылын билбес чамдык кижилерни ол хууга база немээр апаар. Республиканың үндезин чонунун хөй нуруузу төрөөн дылын хүндүлөп, хумагалап, чугаалаарынын болгаш бижириниң культуразын хайгаарал, дүрүмнерин болгаш негелделерин сагып турарын демдеглээр апаар. Ындыг-даа болза, тыва дылын хажыдып, бокалдырып турар чамдык кижилерниң бары хомуданчыг. Чижээ, албан-дужаалдыг аныяк кижилер, башкылар безин «Национал проект» деп чугаалаарына аныяктарны чаңчыктырып эгелээн. «Национал төлөвилел» деп чугаалаар болгаш бижири уjurлуг болгай.

Хуралдарга, радиога, телевидениеге чүве чугаалаар-кижи бүрүзү бодунуң чугаазынын культуразын хайгаараар уjurлуг

чаңын шын башкарарынын эң чугула аргаларынын бирээзи болуп турар. Дыл дээрге, кижиниң чугаазына боттаныр болгаш илерээр. Делегейниң улустарынын дылдары дээрге, боттарынын тургузуунуң болгаш словарь составынын талазы-биле ылгалып турар...

деп бодаар мен. Бо талазы-биле телевидениениң эртем-билигтик журналистери болгаш дамчыдылга башкарыкчылары Альберт Алдын-оолдан, Ая Түлүштен, Назым Доржудан болгаш өскелерден-даа үлегер алыры эргежок чугула деп санаар мен. Очулдурары болдунмас болгаш тыважый берген трактор, самолет, автомашина дээр ышкаш сестерни ол-ла хевээр ажыглаары чайлаш чок. Шаанда автомашинаны оттуг-

бээр болзувусса, төрөөн дилывыс үжен-бежен чыл болгаш бокалып, хайнактажып каар ийик. Бо дугайында хүндүлүг башкылар болгаш эргим даргалар эки бодап көөрүн дилээр-дир мен.

Чамдыкта мырыңай чаржынчыг таварылгалар турган. Чижээ, Балгазынын көдээ ажил-агый бүдүрүлгезинде сүт-бараан фермазынын ажилдакчызы бир дамчыдылга мынча дээр-дир: «Саар инектеривисти чүгле грубые

Хууда бодал, санал

корма-биле чемгерип тур бис». Кандыг-даа нациянын дылы шак мынчаар бокалып, үрелир, чидер чүве-дир ийин. Бир эвес фермазынын ол ажилдакчызы: «Саар инектеривисти чүгле бөдүүн чемнер-биле азырап тур бис» дээр болза, ажырбас турган.

...Тыва дыл дээрге, акы-дүңма хакас улустуң дылынга дыка чоок. Чижээлээрге, Абаканның төөгү музейинде делгээн эрте-бурунгу шагда хакастарның эдилел чүүлдериниң аттары шуут тыва: «Довурзак, хойлаарак, көгержик, доскаар, озук» болгаш оон-даа өске. Ынчаарга хакас чоннун дылы кедергей бокалып, үрелгенин сеткил хомудаашкыны-биле демдеглээр бодаан мен. Хакас дылдың хөй нуруузу орус болгаш өске улустарның дылдарынын сөстери-биле хайнактажып, бокалып калган. А бистер, тывалар, төрөөн дилывысты үнелвес, хүндүлөвес, камгалавас болзувусса, дилывыс элээн каш чылдар эрткенде база шак ынчаар бокалып, хайнактажы бээрин амгы болгаш келир салгалдарга сагындыраар бодаан мен.

Тыва Республиканың Чазаанга, ТР-ниң Өөредилге болгаш эртем яамызынга, Култура яамызынга, Тываның күрүне университетиниң ректоратынга, республиканың гуманитарлыг шинчилелдер институнга мындыг саналды кириер бодаан мен. Чүл дээрге, «Тыва дылдың амгы байдалы болгаш ону улам ыңай сайзырадыр талазы-

биле хемчеглер дугайында» деп айтырыгны сайгарып көөр хуралды 2007 чылдың ийиги чартында Кызыл хоорайга чыылдырып, ук айтырыгны бүгү талагы сайгарып көөрүн дилээр-дир мен.

Республиканың школаларынын, ортумак болгаш харын-даа дээди өөредилге черлериниң дараазында чылдарда өөредилге программаларына тыва дылды өөредир, ук өөредилгенин шынарын бедирер, төрөөн дылды өөредиринге езу-хевир барымдаалаар чорукту чок кылыр айтырыгже онза кичээнгейни угландыраары эргежок чугула деп бодаар мен.

Парлагга болгаш радио, телевидение дамчыдылгаларына орус дылдан тыва дылче очулганын шынарын улам-на бедирер дугайында айтырыг Парлагга болгаш массалыг медээлер агентилелиниң хүн бүрүде кичээнгейниң төвүнге турар уjurлуг деп санаар мен. «Шын» солунда болгаш телевидение дамчыдылгаларында тыва дылче очулгаларның шынары эң-не бедик деңгелдиг болуп турары өөрүнчүг.

Ажы-төлдүң кижизидилгези болгаш өөредилгези мырыңай чажында эгелээр уjurлуг болганда, школа назыны четпэннерниң көдээде болгаш хоорайларда албан черлеринге тыва дылдың өөредилгезин болдунар черлерге организаастаары күзөңчиг-дир.

Тываның национал үжүк-бижиин үндөзилеп тургусканындан бээр 80 чылын ам удавас 2010 чылда чайлаш чок демдеглээр болгай. Бистин байлаавыс, эртиневис болгаш күчүлүг чепсээвис болуп турар төрөөн дилывысты улам-на сайзырадыр, камгалаар, хумагалаар, хүндүлээр болгаш үнелээр талазы-биле хемчеглерни ынчаарда боттандыраары чугула деп санаар мен.

Тере-Хөлдүн, Эрзинниң эвээш эвес чурттакчылары моол дылды эки билири — дыка өөрүнчүг. Даштыкы дылды билири дээрге, кижиниң тускай эртеми-дир. Амгы үеде эвээш эвес аныяктар, чижээ, АКШ-ка Тывадан баргаш, англи дылды өөренип ап турары база өөрүнчүг-дур.

Мээң бо бижээн чүүлүмче кичээнгейни угландыраарын дыл эртемденнеринден болгаш Тываның бүгү даргаларындан адактын сөөлүндө улуу-биле дилээр бодаан мен.

Алексей ДУГЕРЖАА,
Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы.

Шаанда эрткен чүс чылдың 60-70 чылдарында уран чүүл фестивалдары дээш, улуг-биче чон шиңейничип чоруп турар үе-ле болгай. Чажын ийи кылдыр өрүп алган, улуг ак бантиктер-биле чечектеп алган, борбак ак уруг Бай-Тайга кожуунунуң школалар аразына фестивальга бо-ла үнүп кээр: концертти башкарыкчылаан, шүлүк номчаан, ниити ырда ырлаан, күш-культуржу акробатиктиг этюдтарда ойнаан турар. Школачылар ортузунда олимпиадаларга база бо-ла киржип чедип кээр.

Света Салчак Шуй ортумак школазының тергиин өөреникчилериниң бирээзи турган. Бир-ле олимпиадага киржип келгенде, ооң-биле ала-чайгаар таныжып, чугаалажы берген бис. Менден бичи хирезинде чугаакыр, сонуургак, билбези чок уруг болду. Ол ояар таныш апарган бис. Бир катап школалар аразында спортчу маргылдаалар эгелээ. Света Салчак база ында киржип келген болду. Ынчан баскетбол, волейболга бистиң Тээли ортумак школазы тиилээн, ийиги черни Шуй ортумак школазы алган. Света мээң-биле бир-ле чөптүг эвес шииткел дээш аажок маргыжып турганын сактыр-дыр мен. Чогум чүү деп турганын дорт сагынмас-тыр мен. Бодунуу, чөптүг чорук дээде, төнчүзүңге кири тайылбырлааш, ынчан сагыжы амыраар кижжи болган-дыр.

Школа соонда бир-ийи чыл хире ооң-биле ужурашпаан, душлаан бис. Шуйга школага пионер вожатыйлап турган чор бе ол, ындыг-ла хире чүве. 1975 чылда Кызылдың педагогика институтунун филология факультетинде дужаап кирип алгаш, сентябрьда Кызылга өөренип чедип келдим. Бөлүүвүсте (1-ги курс 1-ги бөлүк) Бай-Тайга чурттуг, аңаа өөренип турган улус-ла хөй: биеэки-ле Салчак Света, Хөндөленден малчын өг-бүлениң оглу Хомушку Вася Тээлиге өөренип турган чүве, ол база бар болду. Васяның чаңгыс-классчызы Алевтина Донгак, Тээли ортумак школаны 1972 чылда дооскан Хомушку Валя, Шуйдан Борбай-оол Каң-оол.

Бөлүктүн даргазын сонгуур үе келген. Бөлүктүн улуу боорга, үш оолдарының (Хомушку Вася, Бүрбүжеп Даш-оол) бирээзи Борбай-оол Каң-оолду сонгуул алдывыс. Шынап-ла, өөренири-даа шыраак кижжи болган. Башкывыс Георгий Николаевич Курбатский аңаа «Чырык баштыг» («Светлая голова») деп шол берип каан. Шүлүк база бижир, черле шорлур чүве чок студент. Талантылыг улус дески талантылыг джирри-ле чөп, хөлчөк эки чоруп турган Каң-оглуус бир катап чурум үрөп

алган. Ол дээш ону солаан, бөлүктүн старостазына ол бодунуң чаңгыс чер-чурттуг дунмазы Светлана Салчакты сүмелээр-ге, бөлүк чөп-шээрешкен. Ынчалдыр биеэки Светам «староставыс» апарган.

Бирги курстан-на Света дораан хөйге эскертине берген: ниити чуртталга бажыңында студентилер чөвүлениң база кежигүнү. Стипендия үнер хүнде староставыс чорткан соонда, кымны мурнай акшазын ап алгаш кээп, бистерге үлей кааптар. Кандыг-бир чылдагаан-биле стипендиязын казыттырар дей берген эштеринге болчуп, деканатка четчип тургаш, ооң стипендиязын казыттырбас, камгалап аар. Кичээл үзүпкен болзуңза, дораан өрөнни «негел» чедип келир, халалыг амытан болган. Хөй-ниити ажылынга кайгамчык талантылыг кижжи бооптур ийин. Өөренири мырыңай денди, чүгле «5»-тээр.

Бир катап хоорай административияны Аныяктар хүнүңге тураскаадып стол теннизинге маргылдаа чарлаан. Аңаа киржип-ле чоруп тур мен. Канчангаш-ла көөрүмге, старостам база киржип чоруп тур. Маргылдааның түңнелинде үш авыдайлар тиилекчи болдувус: Светлана Салчак, Светлана Балчыр, Светлана Кара-оол (ам Ийме ортумак школазында физика, математика башкызы). Ол маргылдаанын организастан-эрттирип турган ат-сураа хөйге билдингир Анатолий Сергеевич Серен бистиң дугайывыста «Тувинская правда» бижээш, «Светланин день» деп эгелиг медээни үндүрген болган. Ол чорук бис үш Светаларны улам чоокшулаштырган хире чүве.

Чай келген. Бирги курсту доозуп турувуста, староставыс студент тудуг отряды «Филологту» тургуза шаап алды. Бистиң бөлүүвүс бүрүнү-биле кирген, биске немей таныш-көрүш эш-өөрүвүс база каттыжып алган. Мен ынчан ниити чуртталга бажыңывыска үшкү этапка физматтар аразына чуртталга турган болгаш, эжим Чымба Валяны (ол ам Бай-Тайганың Хемчик ортумак школазында башкы Валентина Чымбаевна Өлчей), Наташа Хертекти (ам Кара-Хөл ортумак школазында

СОЛУТТУНМАС ДАРГАВЫС

Студентилер С.Салчак, М.Ооржак.

математика башкызы Наталья Шыраповна Монгуш) чайын студент тудуг отрядына кады ажылдаар кылдыр көгүдүп алган мен.

Ынчан Элегес-Аксының тууйбу заводун бүгү эвилел чергелиг шалыпкын тудуг кылдыр чарлаан турган. Бистиң «Филологтан» өске аңаа Украинаның Иваново-Франковскдан «Юбилейный», «Беркут» отрядтары ажылдап чедип келген чүве. Олар-биле маргылдаажыр бис. Спортка черле тывалар алыспас бис, уран чүүлге олар тиилеп аар турду. Староставыс студент тудуг отрядының командири, чаңгыскурсчу эживис Очур Валя (ам Барыин-Хемчик кожуунун өөрөдилге килдизиниң инспектору Валентина Сергеевна Хомушку) комиссарывыс турган. Староставыстың кирип келген улуг үлүг-хууунуң ачызында ажыл муңзавас турдувус. Хөй түңнүг акшаның ажылын өске отрядтардан «былаап» эккээр староставыс эвес болза, ол чайын эмгек акшаны кайыын ажылдап аар турган деп бис. Ынчалдыр студент тудуг отряды-биле Ак-Довуракта спорткомплекс тудуунга, Кара-Хаакта мал тарып болзадыр станцияга, Элегес-Аксының тууйбу заводунга ажылдаан бис. Ол шынап-ла, бистиң эрес староставыстың ачызы чүве.

Чайгы-даа, кышкы-даа сессиялар кээр-ле, бөлүүвүс аажок демниг: эмгекчөй хөй даштыкы литератураны номчуур апаар болгай, староста кижжи бүрүзүңге номнарны үлөптер, бир кежээ чыгып алгаш, шупту бот-боттарывысты дыңнажыр бис. Ынчалдыр хөй номну чаңгыс кежээ «номчуп» аар сен.

Бир катап «белен эвес мен» дээш, «амгы тыва дыл экзамениче кирбес мен» — дээш чыдыпкан мен. Старостам келгеш мени

көгүдүп чадап каан. Элээн болганда Маша-ла келди (ам ТКУ-нун башкызы, шүлүкчү Мария Амын-ооловна Күжүгет): — Бөлүктүн адында бода-вас, чүү адам тураң улуг кижжи сен, сээң хайында бөлүк социалистичарышка алзып аар

төөгүзүңде бир дугаар бис ынчаар эгелеп каан бис, ол эки чаңчыл факультетте ам-даа уламчылап турары өөрүнчүг.

Институт соонда, аңгы-аңгы суурларже башкылап чорупкан бис. Аныяк башкыларда дуржулга чүү боор, чай-хос чок, кичээл планы бижип, дүңге кирип бижиттинип, номчуттунар, бот-боттарывысче чагаа-даа бижир чай чок бис. Бир катап «Молодежь Тувы» солунга «Как живешь, молодой учитель?» деп эгелиг чүүл үнүп келген. Тываның аңгы-аңгы булуңнарында башкылап чоруур эштерин сактып, бистиң староставыс ыраккы Мөңгүн-Тайгадан бижээн болду. Соонда бир душчуп келгеш чугаалажы-рывыска, ол чүүлду номчааш, кижжи бүрүзү ыглаан болдувус. Ол дугайында бот-боттарывысче дамчытып, чагаа-лажып эгелээн бис. Староставыс эвес болза, шынап-ла, чагаа-даа бижир чай чок турган улус тур бис ийин ала. Староставыстың сагыш чо-ваашкыны шуптувусту «оттуруп», чагаа бижиринче албадапканы ол-дур.

Бо март айның төнчүзүңде бистиң солуттунмас даргавыс — староставыс Светлана Салчак юбилейлээр. Ол — Мөңгүн-Тайга кожуунун өөрөдилге килдизинде улуг инспектор. Найысылал Кызылга отчет-учет дужаап чор мен деп бо-ла көстүп кээр кижжи. Ында-мында херээм бар дизе-ле, ам-даа ындыг, шуптузунга четтигип чоруур. Коллективинде хүндүткелдиг кижилерниң бирээзи деп дыңнаан мен. Ол ындыг болур — даа ужурулг. Энергия, билин, арга-дуржулгазы четчир Светлана Кунгаевнага коллегалары башкылар, өөреникчилер шупту ынак дээрзинде чигзиниң чок.

Бөлүүвүстүн 15, 20, 25, 30 чылдаан юбилейлеринде староставыс келбейн баар деп чүве туруп көрбээн. Кайы ырактан-даа бол, ужуруп чедип келир кижжи. Ол дээш, эш-өөрүңге шынчызы дээш, бүзүрелди дээш, бисти ам-даа уштап-баштап чорууру дээш, солуттунмас староставыс Светлана Салчакка чоргаарланып хан-мас бис. Ажыг-шүжүгге таваржып, кады чурттап орган эжинден чарылза-даа, оолдары Хүреш, Сылдыс, уруу Ажымкаа дээш, амыдыралга чалынмай, эрестиг ажылдап-чурттап чоруур эживиске сеткиливис ханызындан изиг байыры чедирип ор бис.

Светлана БАЛЧЫР,
«Шынның» корр.

Чуруктарны авторнуң хуу архивинден алган.

Мөөрей, мөөрей...

«ЧААТЫНЫҢ ЫРААЖЫЗЫ-2007»

Чогаалчы, шүлүкчү, Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы Кара-оол Натпий-оолдун чырык адынга база ооң 60 харлааныңгы тураскааткан «Сени сактып, сени чоктап...» деп сактышкын кежээзи март 23-24 хүннеринде Улуг-Хем кожуунун Шагаан-Арыг хоорайда Культура бажыңына болуп эрткен.

Улуг-Хемниң ховар огул Кара-оол Донгаквич Натпий-оолдун эгелеп кааны, чаңчыл болуп эртип турар мөөрейлер-ле хөй. Бо удаада «Чаатының ыраажызы» ыры мөөрейи биле чогаалчының чогаалдарына уран номчулга мөөрейлери

болуп эрткен.

Кара-оол Натпий-оол аттыг Чаатының көдээ культура бажыңына ыры мөөрейиниң баштайгы кезээ март 23-те болуп эрткен. Аңаа 25 аныяктар ийи-ийи ырларны күүседип, күжүн шенешкен. Ооң түңнелинде март 24-те Шагаан-Арыгга шилиттинген он ыраажы мөөрейиниң ийиги кезээн уламчылаан. Чидиг демиселдин түңнелинде Тыва Республиканың алдарлыг артизи Вероника Чооду удурткан жюри тиелекчилерни илереткен.

Конкурстун негелдизин езугаар ыраажы бүрүзү ийи ыр күүседир, ол ийи ырының бирээзи ыяап-ла Кара-оол Натпий-оолдун

чогаалы болур ужурулг. Ынчалза-даа күүседикчилерниң чамдызы мөөрейиниң ол негелдизин сагывайн, ийи аңгы ырлар ыраалаанындан эвээш санныг болуп, тиелекчи болур аргазын чидиргенин демдеглээр апаар.

Улуг-Хемниң Ийи-Талдан Байлак Нас-Сюрюн «Кыпсыр бис бе?» (аялгазы Илья Моховтуу, сөзү К.Натпий-оолдуу) деп ырызы-биле Гран-при шаңналын ап, тиилеп үнген! Шагаан-Арыгдан Александр Ондар «Улаатай» деп Григорий Базырынның ырызы-биле 1-ги чергениң лауреады болган. Ийиги лауреат — Шагаан-Арыгдан Азияна Канзан (Сергей Бадырааның «Ынактыл-дыр»), үшкү чергениң лауреады Сырга Мунзук (А.Сагаачының «Кежиим») олар болган.

Дипломантылар: Торгалыгдан Ай-Хаан Монгуш (А.Хоюганның «Алдынай»), Чаатыдан Ролан Кертикпен («Алдынай») сөзү болгаш аялгазы К.Натпий-оолдуу), Шагаан-Арыгдан Владимир Донгак

«Шагаан-Арыг» О.Мижит-оол).

Туск ай шаңналдар: «Көрүкчүнүң сонуургалы» — Мөңгүн-Тайгадан Кежик Иргит; «Идегел» — Чаатыдан Сайдаш Барыңмаа; «Тиилелгеже чүткүл» — Чеди-Хөлдөн Аян Көк-оол; «Артистичизи дээш» — Чеди-Хөлдөн Чечена Донгак; «Уян сеткил» — Чаатыдан Лада Биче-оол. «Эң улуг назылыг киржикчи» — Кызыл-оол Дүрбүлек.

Гран-при шаңналының эдилекчизи Байлак Нас-Сюрюн он муң рубльди шаңналга алган.

Уран номчулга мөөрейиниң тиелекчизи Марта Биче-оол өңнүг телевизор-биле шаңнаткан. Ийиги черни 74 харлыг хоочун башкы Варвара Шивит (Шагаан-Арыг), үшкү черни Светлана Сувак (Эйлиг-Хем) олар ээлээн.

Мөөрейлерниң дугайында долузу-биле дараазында «Шын» солундан номчуур силер.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

"Өөредилге" мурнады хөгжүдөр национал төлөвилел

БАШКЫЛАРЫН ДӨЗЕП САЛГААН

Сырбык чажын ийи кылдыр өрүп алган бичии сарыг уругну бөлүүвүс профорг кылдыр соңгуп алган. Чаңгыс казта, чаңгыс өрээлде чурттап турар болгаш, олар бот-боттарын дораан эки билчи бергени ол ыйнаан. Ол уруг ай санында-ла дадывыр чыып чоруп турар чүве, эптиг-ээлдээ, дың-нангыры-даа аажок. Профоруугус **Клара Куулар** беш чыл иштинде эң идепкейлиг ажилдаан. Боду топтуг-томаанныг, номчулга залындан ыравас кижиле. Эки өөреникчи-даа болза, аттыг тенек Хомушку Вася-ла кичээлдерге ооң-биле үрелдешкен оорар. Оозу арны-башы кыза берген, хорадаан, ном-дептери-биле демгизин соккулаан-даа турар-ла. Клараны Вася «Кладыш, Клатай» деп шолалаар. Ооң аажызы ындыг, кижиле бүрүзүңге шолла тыпсыр. Бистерни улуг уругларны олбо шолалап, бужургандырып, ойнап, тырткылаарга-даа, херекке албас боорувуска, Вася чалгаарап каар, ала-чайгаар өскээр алаага бээр. Кларага бичии дээптерге-ле, хоржок, хорадаар, ынчангаш демгизи улам амырап үрелдежир.

Ынчан-на, 1-2 дугаар курска тургаш-ла, амыдыралывыска таварышкан ажыг-шүжүүвүстү чаңгыскурсчулар деңге үлежип, эвээш-биче акша-төгөривисти чыгылып, бот-бодувуска дузалажыр турдувус. Ылаңгыя ол студент чылдарывыста ынак аваларывысты оскунган бистерге – Куулар Тамарага, Очур Валяга, меңээ телеграмма келирге-ле, ол дораан эштеривис деткимчени көргүзүп, старостагы, профоруугус ийиниң удуртулгазы-биле, бичии уруглар хирезинде, хамык харысалганы чүктөп, бистер-биле деңге муңгарап, ыглажып, бисти кээргеп турганын кижиле канчап уттур боор.

Деканывыс Кима Биче-ооловна чеже-даа чагып, элекке өгленип, уруг-дарыгланмаңар, баштай өөредилгенер доозуп алыңар деп турза, чалымы назын, амыдырал, ынакшыл бодунуунче чая басып апаар болган. Чамдык эштеривис өгленип, иштиг-сааттыг апарган. Божудулга бажыңындан эштеривисти үндүржүп, өпояларның баштайгы чөргөктөрүн сатчып, шаавыс-биле дузалажып-ла чоруп турар бис. Ол бүгү хөл-ээзинниг чүктү база-ла Клара Куулар-ла уштап-баштап чоруп турар чүве.

Бистиң бөлүктүң уруглары чүгле өөредилгеге кызымак эвес, а күш-ажылдан база чалданмас, кайгамчык эрес-кежээ улус. Ону студент тудуг отрядында ажилдап тургаш эскердим. Бо-ла эки өөреникчилеривис Ооржак Маша, Куулар Клара, Очур Валя олар чайын студент тудуг отрядында бригадирлеривис апаар. Кичээлдерге, экзаменерге бистерни башкылар ышкаш канчаар сывырып турган ийик, ажилга база ынчаар сывыртадып турдувус.

Клара, Маша, Вася, Адыг-Түлүш Люба – бо эштеривис чогаалга сонургалдыг, шүлүк бижири салым-чаянныг улус дээрзи илереп келген. Олар С.С.Сүрүң-оолдуң удуртуп турганы «Дамырак» чечен чогаал каттыжышынының кежигүннери апарган. Эштеривистиң шүлүктери «Дамырак» чечен чогаал каттыжышынының бирги чыынды номуна парлааттынып үнүп кээрге, аажок магадан номчуп турар ийик бис. А Клара ынчан эң-не баштай «Авам билээ» деп шүлүүн бижээ. Студент уруунга мөңгүн билээш уштуп бергеш, «эки эдиле, чоруун чогул чорзун, уруум» деп чагып турар ие кижиниң омур-хевири, ынчан бодумнуң авам ышкаш, каракка көстүп турганын сактыр-дыр мен.

Институт соонда, Клара Куулар төрөөн сууру Баян-Талага төрөөн школазынга башкылай берген. Куратор башкывыс Доржу Сенгилович Куулар кафедрага ажилдадыры-биле бистиң бөлүктүң эки өөреникчилерин кыйгыртып эгелээ. Янзы-бүрү чылдаганнар-биле олар кээп шыдаваан, чүгле Клара Куулар Баян-Таладан

тутсуп чедип келген. Ынчангаш Москваже аспирантураже өөренип чорупкан. Москвага Наталья Дойдаловна Ажыкмаа-Рушева-биле таныжып, чоок өңүктөр болур аас-кежиктиг болган. Делегейге ады алгаан аныяк чурукчу Надя Рушеваның авазының дөмейлеп бо-ла чугалай бээр кижиле. Аспирантура соонда, оглу төрүттүнүп кээрге, Наталья Дойдаловнадан кым деп адап алырын сүмелээрин дилээрге, харыы чагаазынга Наталья Дойдаловна «Адыгжы» деп атты сүмелээ. **Адыгжы** ам Томск хоорайда университеттин бирги курузунуң студентизи. Ол – авазының езулуг чоргааралы, идегели, дунмазы Виканың ынак акызы.

Бөгүн Клара Бүрбүлдеевна Доржу –

кайгамчык шаңналдарны алган улус. Ол шаңналдарны база Клара Бүрбүлдеевна чогааткан: «Бөлүктүң Маадыр-иези» – Любовь Суван-ооловна Адыг-Түлүш (Сосновка суур); «Өөнүң ээзиниң төрөөн чуртунга шынчызы дээш» – Дина Өктекооловна Кумаажык (Сарыг-Сеп суур); Зинаида Салчаковна Оюн (Бай-Хаак); «Төрөөн школазынга шынчызы дээш» Роза Дүпчүновна, Валентина Балдаңовна Иргиттер (Тээли), Зинаида Сарыг-ооловна Монгуш (Солчур), Тамара Кызыловна Куулар (Чыраа-Бажы) болгаш өске-даа.

Ам ол сценарийде ооң чогаатканы каш одуруглардан кирип көрей. Бөлүүвүстүң удуртукчу башкызы профессор **Доржу Сенгилович Кууларга:**

Амыдырал агымынга торулбайн, Ажы-төлүң өпейлеп каап өөрүп чор сен. Дамырланган күчү-күжүң шыырак болгаш, Талыгырже шыгаап алган чүткүп чор сен.

Сен дег чараш, сен дег

чазык кыстар эвээш, Сээни дег топтуг чаңныг улус ховар. Уруг-дарыың ам-даа улам немешсин-не, Улуг бүлөң одаа улам отчүзүн-на!

Бөлүүвүстен институтту кызыл диплом-биле дооскан эживис, Кызылдың 10 дугаар школазының башкызы, Россияның улус өөредилгезиниң хүндүлүг ажилдакчызы **Алевтина Байдосовна Ондарга:**

Кадыы кошак уругларга буян кылып, Харысалгаң бьжыг, Бедик туржуп чор сен. Оттук-оолдуң оттук караа болу берген, Орлан чүрөөн тудуп алган чурттап чор сен. Кадыырың боор демир-үжүүн дыңзыг болуп, Хайыралыг ижиң ам-даа улаштыр-ла!

Бо чоокта чаа эживис Клара Бүрбүлдеевнаның авазы чок апарганын чамдыктарывыс озалдап дыңнааш, ону үдежип чет-пээнивиске дыка-ла эпчосунуп арттывыс. Чүге дизе Клараның авазы бистиң эживис-биле дөмей, дыка чаптанчыг. Бистер оон чажыра-чажыра, орустажып, дедир-домактап-даа, ол-бо оол эштеривис дугайында чугалажырывыска, Клараның авазы дөмей-ле утказын билип кааптып, «Ой, эжен ол оол ындыг чүве бе?!» деп, азы «Че, күжүрнү чол ынча дээр силер» деп, чугаавысче киржип кээрге, каттыржыр дээш, мырыңай шаавыс төнүп каар. Бо улгаткыже чедир байырлардан, төрүттүңген хүннер, уруг-дарыг дою дизе, бо-ла душчуп, катчып кээр бис. Чугалап турда-даа, оюн-баштак ырлап, кожамыктап-даа турда, шуут хала чок. Тывыныгырын, чечен-мергенин бис пат кайгаар бис.

Конгар Балдаңовна – аас-кежиктиг аваларның бирээзи. Ол өөнүң ишти Бүрбүлдеевнаның бугу назынында эптин-найыралдыг, бот-боду дээш сагыш човап чурттап келгеннер. Клараның авазы омак-хөглүг, оюн-баштак, а ачазы артык чүве чугалаваас, оожум-томаанныг, ол хиреде ийилээ аажок тааржыр улус. Уруу Клара кырганнарын Баян-Таладан Кызылче эккеп, көжүрүп ап, чагайжыды туттунган чурттаар бажыңны садып берип, чайын дача-зынга арыг агаарлыг черге дышандырып, дөгүй берген назынында олар сагыш амыр чурттазын дээш, шыдаары-ла чүүлдерниң дөгөрезин кылган. Олары база уруунга өмөк-дөмөк болуп, уйнуктары Адыгжы биле Виканы өстүржүп, карактажып, чылыг-чымчак сөзү-биле уруун дөткөп келгеннер. Буянныг иениң омур-хевири сагыжывыста дириг хевээр артып каары чугаажок.

Клара Бүрбүлдеевна «Шын» солунуң арнынга хей чылдарда тыва дыл болгаш ону өөредириниң методиказынга хамаарышкан хей ажыктыг чүүлдерни бижип келген. Мергежилдинге дорт хамааржыр чүүлдерден аңгыда культура амыдыралының дугайында, буянныг ишти кижилериниң дугайында, коллегаларының дугайында солун очерктерни, чурумалдарны бижип келген билер бис. Оон аңгыда Клара Доржу шүлүктери, чечен чугаалары-биле бистиң номчукчуларывысты өөртүп чоруур.

Чурттуң мурнады хөгжүдөр национал төлөвилели «Өөредилгени» амыдыралга боттандыра дээш улуг үлүг-хууун кирип чоруур, кезээде чымыш иште башкыга моон соңгаар-даа чедишкенин күзө-вишаан, юбилейин таварыштыр бүгү номчукчуларывыстан изиг байыр!

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ,
«Шынның» корр.

Чурукту авторнуң тууда архивинден Василий Балчий-оол чара тырттырган.

ККБИ-ниң филология факультетиниң 1-ги курузунуң 1-ги бөлүүнүң студентилери. 1975 чыл.

Тываның Күрүне университетиниң филология факультетиниң тыва дыл кафедрасының доцентизи, филология эртемнериниң кандидаты, хей-хей өөредилге номнарының автору: ортумак школага 6-7 класстарның «Тыва дыл» ному, «Мергежилгелер чыындызы», «Түрк-тыва словарь» дээш өске-даа. Башкыларың дөзөп, баштайында төрөөн школазынга башкылап эгелээш, ооң соонда төрөөн факультетинде башкылап ажилдап чоруур. Студентилери дээнде бүгү сагыш-сеткилинден сагышыраар, оларның чедишкенинде, аас-кежиктиг амыдыралыңа өөрүп чоруур башкы. Назынында аныяктар-биле ажилдап келген болгаш, ал боду-даа, сеткил-хөңнү-даа аныяк хевээр. К.Б.Доржу Тываның күрүне лицейинде база тыва дыл кичээлдерин эрттирип турар. Ооң өөреникчилери республика чергелиг чылдың-на эртип турар «Келир үеже базым» мөөрейге «Тыва дыл» деп номинацияга тиилекчи болуп үнүп турарын барымдаалааш, башкыга тускай шаңналды чоокта чаа база тывыскаан.

Бөлүүвүсте дыка хей эштеривис кырган-авалар апарган, а Клара Бүрбүлдеевна бөлүүвүсте эң аныяк ава. Бичии **Доржу Вика** чаа-ла 2-ги класстың өөреникчизи. Ол танцлаарыңа аажок ынак болгаш, уругларның хореография школазында өөренип турар. Чайын бичии артистер Турцияже контролдаарыңа белеткенип турар. Виканың ачазы Барыын-Хемчик чурттуг Доржу Витя дириг чоран болза, бичии чаш кызы артистеп чоруп турар апарганыңа та кайы хире өөрүүр турду ыйнаан.

2005 чылда бистиң бөлүк найысылал Кызылга 25 чылдаан юбилейини эрттирген бис. Ол байырлыг кежээниң сценарийин Клара Бүрбүлдеевна боду чааскаан чогааткаш, башкыларывыстан эгелээш, бистерниң шуптувусту шүлүктөп тура, алгап-мактааныңа аажок-ла өөрөөн бис. Клара эвес болза, 25 чылдаанывыс-даа эртпес турган боор, мырыңай чыл төнер дей бээрге, чеже-даа чай чок болза, ол-бо кожууннарда эш-өөрүвүс-биле харылзажып тургаш, ууражылганы организастан кижиле. Ырак-узактан келген эштеривис

Чоннуң байлак чогаалының Шонуун амзап, истеп чоруур Чогаал-биле тыны тудуш Чоргаарлань оглу силер. Сургуулдарың бистер безин Суузун часты чеже уткаан, Баштарывыс агаргылап, Базымывыс оожумнаан.

Ынчалза-даа башкывыс сен Ынак иштен салдынмай, Амга чедир ажы-төл дээш, Ажыл-иштен халбактанып, Иженип-ле чору силер, Изинер-даа кылынаан-дыр. Четтиргениң сөзүн сөңнеп, Черге чедир мөгөйдивис.

Россияның Чогаалчылар болгаш Журналистер эвилелдериниң кежигүнү, шүлүкчү башкы **Мария Амын-ооловна Күжүгетке:** Аян ырың ала-чайгаар саарлып келир. Дамырланып үнген чериң каазы дег, Дазыл-дөзүң адырлангаш чечектелген.

Сактышыкының чадаганы Аянгатың, Сайзанаптап ойнап өскөн эзим-шынаан Саймааралың өзөө болуп, хей-аът кирип, Сагыжыңны чазамыктап чассыдып чор.

Чечен сөзүң эзеринге артывыткаш, Чериң-биле ийис болуп каттыжыпкан, Ынак эжиң «ээгизи бооп» тутчуп калган, Ындын ырыны кады ырлап чору силер.

Салымыңның кавайыңга чайгадыпкан, Сагыш-сеткил таалалыңга алзывыткаш, Чонуң өөртүп, шооруң хөөнү улам киткеп, Чолуң бедик, чалгынналган туржуп чор сен.

ТР-ниң алдарлыг ажилдакчызы, журналист **Светлана Салчаковна Балчырга:** Ыры, шүлүк сеткилин чүглөп чоруур Ындынналган, чалгынналган чүректиг сен. Чонуң өөртүр солунчу бооп иженгештин, Сорунзалыг чогаалдарны бижип чор сен.

ТКУ-нуң педагогика кафедрасынга кабинет эргелекчилеп ажилдап чоран башкы **Ольга Сергеевна Павуга:**

Акционерлерниң чылдың ниити хуралын эрттирер дугайында ДЫҢНАДЫГ

1) Ниитилелдин долу ады болгаш ооң турар чери:

«Тувапосредкомпания» Ажык Акционерлиг Ниитилел, Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, 17

2) Хуралды эрттирериниң хевири: Хурал.

3) Хуралды эрттирер хүнү, чери, шагы болгаш почта адреси (долдурган бюллетеньнер чорудары-биле): 2007 чылдың апрель 27. «Тувапосредкомпания» ААН, Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, 17, 15.00 шакта, почта индекси: 667010 Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, 17 (бүрүктел 14.00 шакта эгелээр).

4) Ниити хуралга киржир эргелиг кижилерниң даңзын тургузар хүн: 2007 чылдың март 12-ден орай эвесте.

5) Акционерлерниң ниити хуралының хүн айтырыы:

1) Ниитилелдин ажыл-агый чылының

түңнелдериниң дугайында Чиңгине директорнуң отчету.

2) Чыл отчеттарын, чылдың бухгалтер отчетдун, арыг орулгалар болгаш карылгалар дугайында отчеттарны бадылаары.

3) Ревизия комиссиязының отчету.

4) Ниитилелдин аудиторун бадылаары.

5) Чиңгине директорну томуйлаары.

6) Ревизия комиссиязын соңгууру.

7) Директорлар чөвүлелин соңгууру.

8) Бадылаашкын түңнелдериниң дугайында саналга комиссиязының дыңнады.

6) Информация-биле таныжарының чуруму болгаш ону таныжар черниң адреси.

«Акционер ниитилелдер дугайында» ФХ-ның 52 чүүлүнүң 3 пунктузунуң 3 абзазын езугаар таныжар, Кызыл хоорай, 17, «Тувапосредкомпания» ААН-ның бухгалтериязы, тел. 5-46-80.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ АРГА АЖЫЛ-АГЫЙЫ БОЛГАШ БЯШ УЛЕТНУРУНУҢ ЯАМЫЗЫ

өрт сезонунуң эгелээнин барымдаалап, арга-арыг хоойлужудулгазынга болгаш Тыва Республиканың Чазак доктаалынга дүүштүр арга-арыгга ажылдар чорударда, дыштанырда, дүшкен мыйыстар болгаш кат-чимис, мөөгү, тайга тооруу чыырда арга-арыг органнарынга бүрүткедип алырын юридиктиг албан черлеринге, хууда кижилерге дыңнадып тур.

Арга-арыг кирер чөпшээрел бижик албаан тава-рылгада, харысалганы хоойлу езугаар онаар.

Артистер көрүкчүлөр болган

Март 27-де –Бүгү-делегейниң Театр хүнүнге турскааткан байырлыг кезээ В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрынга болуп эрткен. «Театр – амыдыралдың көрүнүү» байырлыг концерт эгелээриниң мурнунда В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының бүгү салгалдарының артистерин сценаже башкарыкчы чалаан.

Санкт-Петербургтуң Театр академиязының, Москваның Гнесинер аттыг, Москваның Щукин аттыг училищелериниң, Ленинградтың Театр болгаш кинематография институтунун доозучулары – шупту артистер сцена долдур чыскаалыпкан. Оларга театрың кол режиссеру ТР-ниң Улустун, Россияның алдарлыг артизи Алексей Ооржакович Кара-оол болгаш Россияның Театр ажилдакчыларының чөвүлелиниң Тывада салбырының даргазы Александр Сан-оолович Шоюн байыр чедирип, чогадыкчы чедишкннерни күзээн.

Артистерни көрүкчүлөр залының олуттарыңе чалапты. Аныяк көрүкчүнүң театрының бичи артистери, салым-чаянныг уруглар школарының өөреникчилери, Кызылдың уран чүүл училищезиниң сургуулдары болгаш Тываның күрүне филармониязының балет артистери Жанна, Экер Сарыгларлар, ат-сураглыг Софья Кара-оол, Олег Сарыглар олар байырлыг кезээде хөгжүм-шии театрының артистеринге солун концертин бараалгаткан.

Бистиң корр.

Тыва Республиканың Хоойлужудулга палатазының Аппарадының ажилдакчылары болгаш депутаттары Хоойлужудулга палатазының Аппарадының Канцеляриязының эргелекчизи Лариса Сарыг-ооловна Кызанмайга ооң ачазы күш-ажылдың хоочуну

Сарыг-оол Тулушевич ШОЖУКПАННЫҢ мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыыдалды илередип тур.

Тыва Республиканың прокуратуразыңа хамааты албанының хостуг албан-дужаалдарын ээлээр конкурска киржири-биле документилер хүлээп алырының дугайында ЧАРЛАЛ

Тыва Республиканың прокуратуразы күрүнениң хамааты албанының дараазында хостуг албан-дужаалдарын ээлээр талазы-биле конкурсту эрттирер: Тыва Республиканың прокуратуразының бажынарнын болгаш транспортун ажылгаарының материал-техниктиг хандырылганының килдизиниң начальниги, Тыва Республиканың прокуратуразының күш-ажылды планнаарының, саң-хөө, бухгалтер учедунуң болгаш отчетдунуң килдизиниң начальниги, Тыва Республиканың прокуратуразының кол специализи (компьютер техниказын ажаап-тежээр).

Килдистер начальниктериниң албан-дужаалдарыңа мергежил талазы-биле негелделер: дээди эртемниг болуру, мергежилниң аайы-биле 5 чылдан эвээш эвес ажилдаан стаж; кол специализе хамаарыштыр: дээди эртем, мергежилниң аайы-биле 3 чылдан эвээш эвес ажилдаан стаж.

Конкурска киржири-биле дараазында чүүлдерни кириер:

Хууда билдиришикини, бодунуң холу-биле долдурган болгаш адын салганы анкета, паспортунуң хоолгазы, чогуур профессионал билиглини, ажылының стажын болгаш мергежилни бадыткап турар документилер, хамааты албанынга киреринге болгаш ону эрттиреринге шаптык болгу дег аарыг хамаатыда чок деп бадыткап турар документ, кылагар эвес саазыңа ак-кара кылдыр тырттырган, азыг чок 3х4 болгаш 4х6 хемчээлдиг фоточуруктар.

Конкурска киржир дээн кижилерниң документилерин 2007 чылдың март 27-де 9 шак 30 минутадан эгелеп хүлээп ап эгелээн, сөөлгү хүнү апрель 25-те, 16 шак 30 минутада.

Конкурсту эрттирер хүнү конкурс киржикчилеринге бижимел-биле дыңнадыр.

Конкурс комиссиязы дараазында адрессте:

Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 30 дугаар бажын.

Чолаачыларга болгаш чүүк сөөртүкчүлөрүниң КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ!

Тыва Республиканың Орук агентилелиниң дыңнадыры болза, биче Енисейниң Бүрен-Аксында дош кыры-биле аргыжып турар Сарыг-Сеп—Владимировка—Бай-Хаак аразында автоорук болгаш Бояровка—Тоора-Хем аразында кышкы оруктуң Тоора-Хемче кезер дош оруу 2007 чылдың март 30-ден эгелеп автотранспорт шимчээшкнниңге хагды-нарын дыңнадып тур.

«ШЫН» СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Бистиң эргим, ынак оглуус, дуңмавыс, акывыс Айдыс Николаевич САЛЧАКТЫ сөөлгү орукче үдээринге биске материалдыг болгаш моральдыг ачы-дузазын, деткимчезин көргүзүп, ажыг-шүжүүвүстү үлешкен Бай-Тайга кожуунуң өг-бүлө төвүңге, музыка школазыңа, культура килдизинге, кожуун эмчилеринге, Чадаанадан келген кудаларывыска, төрелдеривиске, Кызыл-Дагдан, Барындан төрелдеривиске, оглумуң чаңгысклассчыларыңа, өөрлеринге база бүгү кожаларывыска, эш-өөрүвүске четтиргенивисти илергейлеп, черге чедир мөгөйдивис.

Авазы, акызы, угбазы, дуңмалары.

Бистиң ачавыс Өрге Байыр-оолович ООРЖАК үр эвес аарааш, бистен чарлып чоруткан. Ол Барыын-Хемчик кожуунуң «Хемчик» совхозунга 45 чыл иштинде малчыннап чораан. Үре-түңнелдиг ажылы дээш хөй санныг шаанналдарга төлептиг болган. Ынчангаш бистиң ажыг-шүжүүвүстү үлежип келген төрелдеривиске, эш-өөрүвүске, Эрги-Барлык школазының коллективинге, чагырга черинге, кудаларывыска улуу-биле четтиргенивисти илергейледивис.

Уругларыңдан.
Эрги-Барлык суур.

Россияның Федералдыг Айыыл чок чорук албанының Тыва Республика талазы-биле Эргелелиниң удуртулганы болгаш коллективи подполковник Анатолий Узенович Кара-Салга ооң ачазы

Узен Анандиевич
КАРА-САЛДЫҢ

83 харлыында мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыыдалды илередип тур.

Юбилейиңер-биле

Светлана Кунгаевна САЛЧАК бо хүннерде мугур 50 харлаанын демдегеп турар. Ол Мөңгүн-Тайга кожуунуң өөредилге килдизинде үр чылдарда школалар талазы-биле кол специалист болуп ажилдап чоруур. Ооң ак сеткилдиг ажылыңдан кожуунда башкылаашкының шынары, өөредилге-кижизидилге ажылының дээштиң хамааржыр дээрзин тергиин эки билип, кызымак ажилдап турар.

Светлана Кунгаевна студент чылдарыңдан эгелээш бо хүннерге чедир кайгамчык идепкейлиг, тура-соруктуг, ажылыңа сонургалдыг кижиге. Ол орус дыл, чогаал болгаш тыва дыл башкызы. Өөредилге килдизи, ында бүгү-ле ажилдакчылар болгаш уруглар албан черлериниң төлээлери коллегазыңа юбилейин таварыштыр байырын чедирип, ооң чымыштыг ажылыңа чедишкннерни күзеп, ажы-төлү, өг-бүлөүңгө бүгү-ле чаагай чүүлдерни күзевишаан, «Каң дег кадык болуңар, Светлана Кунгаевна!» деп йөрээл, шүлүкчү Борис Казырык-пайның сөстөрүн бараалгаттывыс:

Каң дег быжыг кадыкшылды

Хамык өөрүң күзеп турлар:

Өөредикчи ажилдыглар дөгези

Өөредилге килдизинден эгелээштиң:

Ажыл-ижиң кылырыңда соруктуг бол,

Аас-кежик, чедишкннерге төлептиг бол,

Ажылгырын, тывызкысың улам киткеп,

Аныяксың салбазыңны күзевидис.

Авазыңа өөрүшкү шаңнап чоруур

Ажы-төлүң сени дөзеп, салгаар болзун!

Коллегалары.

Төрүттүңген хүнүңер-биле

Мөңгүн-Тайга кожуунуң төп эмнелгезиниң кол бухгалтери Оксана Ивановна КУУЛАР ажил-ижиңге кызымак, биче сеткилдиг кижиге. Ол бо хүннерде төрүттүңген хүнүң демдегеп турар. Кады ажилдап турар эш-өөрү, чоок кижилери, оолдары Оксана Ивановнаның амыдыралыңа аас-кежикти, ажил-ижиңге чедишкннерни күзевишаан, дараазында одуруглар-биле байыр чедирип тур:

Бөгүн сеңээ бүгү кежик

Мөөңнелип, чыгып келзин,

Сеткиливи ханызыңдан

Чедишкннер күзеп тур бис.

Аныяксыг, чараш чаңың

Аажок биске таарышкан,

Чаңгыс-даа хүн ыңдыг чаңың

Салбайн чор деп күзээр-дир бис.

Кадыкшылды, ынакшылды,

Кайгамчыктыг чедишкннерни

Сеткиливи ханызыңдан

Сеңээ шупту

күзеп тур бис!

Эштеринден.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа. Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 1-01-35, кол редакторнуң оралакчызы — 1-19-87, тел/факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91.

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 1-18-10, культура, өөредилге — 1-03-88, чагаа — 1-03-87, көдээ ажыл-агый, улуттук килдистер — 1-17-09, 1-40-77.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 9470. Чагыг 39.

ШЫН

e-mail: shyn@tuvu.ru Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк «Тувакредит», Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаагы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткээ.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 10002, 10003.

ТР-ниң Парлалга болгаш массалыг коммуникациялар талазы-биле агентилелиниң типографиязыңа парлаан (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлааттыңан материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыңан саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харышпаар.